

CENGİZNÂME HAKKINDA BAZI DEĞERLENDİRMELER

Some Evaluations on Genghisname

*Erdoğan ALTINKAYNAK**

Özet

Cengiznâme adlı eserdeki bazı mitolojik motifler incelenmiştir. Bu motiflerin Türk destanları, halk hikâyeleri, masalları ve mitolojisi ile mukayesesi yapılmıştır. Cengiznâmenin oluşumu ile ilgili görüş belirtilmiştir. Bu motiflerin tamamı dini metinlerde geçmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cengiznâme, Ağaç, Kuş, Mitoloji, Doğum, Kur'an, Hadis, Kült.

Abstract

In the work called Genghisname some mythological motifs have been considered. These motifs have been compared with Turkish legends, folk tales, epic poems and mythology. The informations on the formation of Genghisname have been detailed. All of these motifs are summarized in theological readings.

Key Words: Genghisname, Tree, Bird, Mythology, Birth, Quran, Hadith, Cult.

Cengiz (Çingiz) meşhur Moğol hükümdarıdır. 1167–1227 yılları arasında yaşamıştır, asıl adı Timuçin olan bir dünya imparatorudur. Orta Asya Türkleri, Cengiz'i İslâm kahramanı olarak görmüşler ve ona kutsallık da atfetmişlerdir. Batıdaki Türkler tarafından ise Cengiz adı zulüm remzi olarak kullanılmış, edebi eserlere de böyle geçmiştir. Cengiznâme'de Cengiz, bir Türk kahramanı olarak kabul edilmekte ve hikâye Türk tarihi gibi anlatılmaktadır. Cengiznâme Moğol hanları destanî tarihi olarak kabul edildiğinden; tarih araştırmacılarımızın da dikkatini çekmiştir.

Cengiznâme'nin en eski yazması XVI. asra aittir. XVII. asırdan kalma olduğu tahmin edilen bir yazma da Paris Bibliothegue Nationale'(Suppl. Turc. Nu.148) dedir. İlk çalışma Kazan'da I. I. Hal'fin tarafından yapılmıştır.¹ Eser üzerine en son çalışma Maria Ivanics – Mirkasım A. Usmanov tarafından yapılmıştır.² Türkiye'den Abdülkadir İnan³, Orhan Şaik Gökyay⁴, Zeki Velidi Togan⁵ çalışmış ve Mustafa S. Kaçalın bir tez hazırlamıştır. Bununla birlikte pek çok kişi de Cengiznâme üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Üzerinde çalıştığımız metin, *Peterburgskoye Atdeleniye, Instituta Vastokovedeniya Rassiiskoy Akademi Nauk*'da, B 344 numara ile kayıtlı, Ebubekir bin İbrahim tarafından hazırlanan matbu nüshadır.

Cengiznâme; Cengiz Han soyunun efsanevî hayatlarını hikâye eder. Orta Asya Türkleri arasında çok yaygın olarak bilinen destani hikâyedir. Cengiznâme'nin Orta Asya Türkleri arasındaki bir diğer adı da; “Dâstân-ı Nesl-i Cengiz Han”dır. Adı bilinmeyen biri tarafından yazılmış bu kitap, Başkurtlar, Tatarlar ve Kazaklar arasında büyük şöhrete sahiptir. Orta Asya'da yaşayan Türk boyları arasında XIII. asırda doğup gelişen Cengiznâme'nin; Moğol hükümdarı Cengiz'in hayatı, kişiliği ve fetihleri ile ilgili olarak Cengiz'in oğulları tarafından idare edilen Türkler tarafından meydana getirildiği söylenebilir. Eserdeki farklı motiflerin ortaya çıkışı Orta çağ Arap, Fars, Moğol ve Eski Türk tarihi-edebi miraslarına bu yönde Cüveyni'nin “Tarih-i Cihangüşa”, Reşidüddin'in “Camiü't-Tevarih”, Moğollar'ın Yuan çao b işi”(Büyük Rivayet) ve “Altın Defter” eserlerine “Kitab-ı Dedem Korkut” ve Ebu'l Gazi'nin “Şecere-i

* Yrd.Doç.Dr., Giresun Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ I. I. Hal'fin, *Zin 'Dzingiz-hana i Aksak Timura*, Kazan 1822.

² Maria Ivanics – Mirkasım A. Usmanov, *Das Buch der Dschingis – Legende (Defter-i Çingiz-nâme) I*, Szeged 2002.

³ Abdülkadir İnan, “Destan-ı nesl-i Çengiz Han Kitabı Hakkında 1”, *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, 9-14, 1934.

⁴ Orhan Şaik Gökyay, “Hännâme”, *Necatî Lugal Armağanı*, Ankara 1968.

⁵ Zeki Velidi Togan, “Das özbekische Epos Channame”, *Central Asiatic Journal I* (1955), 1956.

Türki” gibi eserlerine benzemektedir. Kompozisyon bakımından anonim olan “Cengiznâme” bir giriş ve altı destan veya kıssaya ayrılır. Giriş kısmında Cengiz Han’ın soy ağacı verilmiştir. Bu soy zinciri dini ve mitik kahramanlardan başlar. Eserin Asıl kısmını oluşturan parçalar tür ve şekil yönünden bir birinin aynısı değildir. Yazar bunların hepsini de “destan” (kıssa) diye adlandırırsa da ilk üç bölüm, sonraki bölümlerden kesin biçimde ayrılır.

Cengizmâme’de İslâm ve Moğol kaynaklarında bulunmayan, ancak çok eski Çin yıllıklarından öğrenebildiğimiz bir kısım destan motiflerine rastlanmaktadır. Bunlara göre Cengiz’in atalarından biri olan Duyın Bayan annesi, ‘*Ülemâlik Körkli*’nün güneş ışığından gebe kalması sonucu doğmuştur. Her ne kadar bu hadise ile Uygur destanındaki ağaca nur inmesi sonucu ağaç içinde çocukların olması yolunda bir benzerlik kurulsa da⁶ bu motifin, Güneşin oğlu olarak Çin veya Japon mitolojileriyle bağlantısı olacağı göz ardı edilmemelidir. Nihayetinde Japon mitolojisinde Güneş Tanrıçası’nın erkek kardeşi yeryüzüne inerek, Dağ Tanrısının oğlu Toprak Tanrısı Ashi-na-dzu-chi’nin kızına talip olur.⁷

Olağanüstü doğumların bir başkası da Cengiz’in doğumudur. Cengiz’in annesi Alango dul kaldıktan bir müddet sonra, ışık olup yanına gelen bir bozkurttan gebe kalmış ve Cengiz, böylece doğmuştur. Oğulları Alango’ya, “*Turgay kuşu musun, su içip gebe olasin, mani denilen (11r) kuş musun, güneş sıcaklığına gebe olasin, kavun karpuz musun, erkeksiz zahmet çekmeye, tavuk musun? küle yatıp, debelenip yumurta salmaya, kurt annesi misin, köpek yiyip gebe olmaya? senin erkeğin (12r) ölmüştür. Karnımda çocuk vardır diye halkı azdırır, kıskırtırsın dediler. Yoksa sen önceki gün bir buta satın alınmış Yalın ile eğlenip, oynayıp gebe mi olmuşsun dediler.*’ Bu da bize gösteriyor ki, o zamanki anlayışlar içinde, babasız dünyaya gelebilmenin değişik varlıklarda olduğuna inanılıyor. Su içerek, güneş sıcaklığından, köpek yiyerek hamile kalma gibi olağanüstü doğum olayları biliniyor ve kabul ediliyor. Anlatım esasına dayalı metinlerde de, babası olmayan çocuklar veya bir obje etkisiyle hamile kalan kadınlara rastlamaktayız. Yine bu metinlerde en fazla hamile kalma durumu elma vasıtası iledir.⁸ Bütün bu hadiselerin temelinde, Meryem’in İsa’ya hamile kalması ilham kaynağı gibi durmaktadır. Anlatım esasına dayalı metinlerde kahramanların fonksiyonlarını yapma tarzı birbirinden farklı olsa da, fonksiyon itibariyle birbirine benzerlikler gösterir.⁹ İnsanoğlu çok tembeldir, kolay kolay üretmez. Bu üretkensizliği onu taklide yöneltir. Anlatım esasına dayalı metinler de, kendinden önceki toplumların ürettikleriyle mümkün olmaktadır. Olağan üstü kahraman veya kendilerine kutsiyet yüklenmiş kahramanlarla birlikte, eserde masal kahramanlarına da rastlamaktayız. *Şabâ Sokur* alnında bir gözü olan Türükmen’dir ve bu da Tepegöz hikâyesine benzemektedir. Yukarıda bir obje vasıtasıyla hamile kalmanın yanı sıra, Dede Korkut Hikâyelerinde geçen¹⁰ ve Cengizname’de de yerini alan, bir canlının, dua ile kadına dönüştürülmesi hadisesi de vardır. ‘*Zeheb, Zühut, Zehut, bu üçü Nuh Peygamber aleyhisselâmin duasıyla köpektен, eşekten, dişi kediden olmuşlardı.*’ Anlatım esasına dayalı metinlerdeki kahramanlar, zamanla fonksiyonel değişikliğe uğrayıp, başka anlatım esasına dayalı metin kahramanının yerine geçebilmektedir.¹¹

Peygamberlerin büyük çoğunluğu ailenin tek çocuğudur. Hazreti Adem, Hazreti İbrahim, Hazreti İdris, Hazreti İsa, Hazreti İsmail, Hazreti İshak, Hazreti Muhammed, Hazreti Musa, Hazreti Nuh, Hazreti Süleyman, Hazreti Yahya, Hazreti Yusuf, Hazreti Zekeriya tek çocuktur. Bu peygamberlerden birisi anne ve babasız, birisi de babasız dünyaya gelmiştir. Hazreti Yakup’un ise ikizi vardır.

Cengiz Han da, Ülemâlik Körkli ve onun güneşten olma oğlu Duyın Bayan gibi ve anlatım esasına dayalı Türk halk edebiyatı mahsullerindeki kahramanlarından; Almanbet, Asuman, Basat, Bey

⁶ Bahattin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Cilt, Ankara 1995, s. 485.

⁷ Donald A. Mackenzie, *Çin ve Japon Mitolojisi*, (Çev. Koray Akten), Ankara 1996, s. 307.

⁸ Esma Şimşek, “Türk Folklor ve Halk Edebiyatında Elma”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 105, Aralık 1996.

⁹ Vladimir Propp, *Masalların Yapısı ve İncelenmesi*, (Çev: Hüseyin Gümüş), Ankara 1987, s. 36.

¹⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı- I / Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara 1989, s. 77

¹¹ Vladimir Propp, *age*, s. 37.

Beyrek, Boğaç, Hurşit, Hüseyin, Kamber, Kançora, Köroğlu, Manas, Oğuz Kağan, Semetey, Seytek, Şah İsmail ve daha birçok hikâye ve destan kahramanı gibi ailenin tek çocuğudur. Onlar da tıpkı Hazreti Zekeriya gibi baba ve annelerinin ihtiyarlıklarında dünyaya gelmiştir. (Al-i İmran, 40; Meryem, 8, 10) Bunlardan başka anlatım esasına dayalı halk edebiyatı ürünlerinde bir hayli tek çocuğa rastlarız.¹²

Cengiznâme’de, istikbal vadeden çocukların öldürülmek istenmesi ile bazı peygamberlerin doğar doğmaz öldürülmek istenmesi arasında bir benzerlik vardır. Hazreti Musa doğunca, bu doğumdan haberi olan Firavun ve adamları onu öldürtmek isterler. Ancak başarılı olunamaz. Hazreti İsa doğar doğmaz konuşarak annesinin temizliğine şahadet eder. Henüz anne kucağında, kundakta iken konuşan çocuklarla ilgili bir hadis vardır ve bu hadiste Hz. İsa’nın da dâhil edildiği üç çocuğun kundakta iken konuştuğundan bahsedilmektedir.¹³ Bu bir mucizedir. Buna benzer mucizeyi, han seçimi sırasında Cengiz’in mendilini veya kuşağını tutan güneş ışığı ile görmekteyiz.

Ülemalik Körklü’nün hamile kalması üzerine onu her tarafı kapalı bir gemiye bindirip suya salarlar. ‘Körleviç söyledi: Şimdi bunu bu yere, bu yurda vermek olmaz. Onun için ki, insanoğlu şeytanla birlikte. Kötü sözler, kötü sesler çıkar dedi. Şimdi öyle olsa (4v) güzel bir gemi ile Tün denizine salıp gönderelim dedi. Ondan sonra gemi yaptılar. Kırk kızın kırkı ile, mavi güvercini ile, altın kuzu ile papağan, kuşu ile, sönmez mumu ile, tükenmez yiyeceği ile, tura Dağı’ndan Tün Denzine, altın, gemiye salıp gönderdiler ve yine söylediler. bir nasipliğe rastlayacak diyerek.’

Hazreti Musa’yı doğurduktan sonra annesi bir sepete koyup Nil nehrine atarak öldürülmesini engeller. Onu bulan Firavun’un hanımı, bu bulunan çocuğa gerçek annesini sütannesi olarak tutar. Hazreti Meryem Hazreti İsa’yı doğurduğunda bütün saldırıları göğüsler. Hazreti İbrahim’i Nemrud’un ve adamlarının elinde öldürülmekten kurtaran da annesidir.¹⁴ Masallarda da bu ve buna benzer yüzlerce örnek gösterebiliriz.¹⁵ Her ne kadar Bahaeddin Ögel, ‘ırmaktaki sandık da bir Türk destan motifidir’¹⁶ dese de, en eski ve yazılı belge olarak Kur’an’da da bu hadise geçtiğine göre, bu motifi bir millete bağlamanın doğru olacağını sanmıyoruz. Sandık veya sepet içinde ırmağa bırakılma ve bir kişi tarafından kurtarılıp himayeye alınma başka milletlerin destanlarında da vardır.

Cengizname’deki ağaç ve ağaçlar da dikkat çekicidir. Cengiz’in de bir ağaç altına gömüldüğü rivayetler arasında olsa da, hanların mezarlarının herkesten saklı tutulması kanununa aykırı olan bu rivayetlerin, ancak ölenlerin makam mezarı olarak kabul edilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bahaddin Ögel’in Türk mitolojisi II. Cildinde, Türklerde ağaç kültü ile ilgili oldukça fazla malumat vardır. Cildin 465 – 494 sayfaları arasında, anlatım esasına dayalı metinlerden alıntılar ile, Türk kültür ve mitolojisinde yer alan ağaçlar hakkında bilgiler yer almaktadır.¹⁷ Pervin Ergun’un çalışması, bizim anlatacaklarımıza, buraya aktaracaklarımıza, son noktayı koymuştur.¹⁸ Ancak sayın Ergun’un iddia ettiği gibi, biz, yeraltı dünyasında, kahraman tarafından öldürülen, her sene bu ağaçtaki kutsal kuşun yavrularını yiyen bu yılanı, bir ihtimal dahilinde ağacın koruyucusu veya ruhu olarak düşünüyoruz.¹⁹ Böyle bir ihtimal de göz ardı edilmemelidir.

Tuba ağacı, rivayetlere göre kökü havada, yaprakları toprakta olan bir ağaçtır ve bir hadise göre bir süvari bu ağacın gölgesini yüz sene gezse asla bitiremez.²⁰ Türk Yaratılış destanlarında da düz bir

¹² Pertev Naili Boratav, *Az Gittik Uz Gittik*, İstanbul 1992, s. 119, 127, 152, 164, 173, 186, 189, 209, 227, 231; Mehmet Yardımcı, *Yaşayan Malatya Masalları*, Malatya 1996, s. 55, 93; Eflatun Cem Güney, *Masallar*, Ankara 1982, s. 7, 48, 91, 105, 124, 126, 137, 150; *Türk Masalları K.D.* (Yeni Yazıya Aktaran : İbrahim Aslanoğlu) İstanbul 1991, s. 1, 34, 105.

¹³ Buhari, IX, s. 173-175.

¹⁴ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara 1992, s. 144.

¹⁵ Pertev Naili Boratav, *age*, s. 93; Mehmet Yardımcı, *age*, 100; Naki Tezel, *Türk Masalları 1-2*, Mersin 1992, s. 13.

¹⁶ Bahaeddin Ögel, *age*, s. 195.

¹⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.I, Ankara (1989), s. 465-494.

¹⁸ Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara 2004.

¹⁹ Pervin Ergun, *age*, s. 158; Erdoğan Altınkaynak, “Türk Dünyası Mitolojilerinde Yer Altı Dünyası Kartalları”, *Türksoy*, V, Ocak 2002, s. 11-16.

²⁰ Buhari, IX, s. 47.

ağaçtan bahsedilmektedir. Bu ağaç, Tanrı tarafından dokuz dallı olarak oluşturulmuştur ve her dal bir kavmi temsil etmektedir.²¹

Yunus Peygamber'in üzerine bir ağaç bitirilir. 'Derken biz onu hasta bir halde sahile attık. 145. Üzerine geniş yapraklı bir ağaç bitirdik'.²²

Adem ve Havva'yı şeytan kandırarak yasaklanmış ağacın meyvesinden yedirtir. "Bu sûretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rableri onlara, "Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?" diye seslendi.²³

İslam dininde çok önemli bir yeri olan Biat-ı Rıdvan bir ağacın altında yapılmıştır ("Semure denilen bu ağacın altına oturup Ashab-ı Kiram'ı davet etti. Ağacın dallarından birisi Resul-i Ekrem'in sırtının üzerine geliyordu. Abdullah İbn-i Muğaffel radiyallahü anh:-ben Resul-i ekrem'in baş ucunda duruyor ve koruyordum. O dalı kaldırdım' demiştir."²⁴) ve bunun için de ödüllendirilmişlerdir. ("Ey Muhammed! Allah inananlardan, ağaç altında sana baş eğerek el verirlerken, and olsun ki hoşnud olmuştur. Gönüllerinde olanı da bilmiş, onlara güvenlik vermiş, onlara yakın bir zafer ve ele geçirecekleri bol ganimetler bahşetmiştir. Allah, güçlü olandır, hakim olandır."²⁵

Savaşta ağaçlara zarar vermemek Peygamber sünnetidir. Zeytin²⁶, incir²⁷, nar²⁸, hurma²⁹ çeşitli özellikleri olan ağaçlardır. Kur'an'da da bu ağaçlardan ve bu ağaçların meyvelerinden bahsedilmektedir.

Hazreti İbrahim eşi Hacer ve oğlu İsmail'i Mescid-i Haram yakınlarında bir zemzem kuyusunun yakınında bir büyük ağacın yanına bırakıp döner.³⁰ Hazreti Meryem Hz. İsa'yı bir ağaç altında doğurur ve onun meyveleriyle gıdalanır.

Bazı mekânların ağaçları kutsal sayılıp kesilmesi hoş karşılanmaz. Böyle bir uygulamayı Yerköy'deki Dede Dağı ve etrafındaki yabani yemiş ağaçlarına yönelik olarak görmüş ve bunu da yayınlamıştı.³¹ İslamiyet'in kutsal beldelerinden olan Medine'de de ağaçların kesilmesi yasaklanmış bir bölge vardır. Enes (İbn-i Malik) radiya'llahu anh'ten Resulullah salla'llahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir.:

Medine (sahası)nın şuradan şuraya kadar (olan mahalli) haremdir, muhteremdir. Bu hududun ağacı kesilmez; bu sahada bid'at ihdas edilmez.....³² Hazar Kağanlığının bakiyelerinden olan ve bugün Museviliğin 10 Emir kurallarını eski dinlerinin esaslarıyla bir sentez haline getirip bunu da Annan Bin David ekolüyle birleştirerek Musevilik içinde ayrı bir mezhep olarak yaşayan Karay Türkleri için meşe ağacı kutsaldır. Bu meşe ağaçları Kırım'ın Bahçesaray ili Kırk Yer Vadisi, Çiftkale tarihi kentine ait Baltatiymez (balta değmez, dokunamaz) mezarlığı içindedir. Mezarlıktaki meşe ağaçlarının etrafında sonradan olma ve ağaç dallarından oluşan bir çeper vardır. Bu çepere bir dal parçası atılarak içeri girilir ve meşe ağacına yaslanıp, vücudun sol kısmı (kalp çevresi) ağaca dayandırılarak dua edilir. Bu dua Karaizm inancında Tanrı katındaki en makbul dua olarak kabul edilir. Ayrıca her ailenin bir meşesi vardır ve bu meşe babadan miras olarak oğula geçer. Erkek evlat ergenlik yaşına gelince babası tarafından aile ağacının hangi ağaç olduğu söylenir ve bu bilgi diğer insanlardan saklanır. Bu ağaçların kutsallığına o kadar inanılmıştır ki, bir rivayete göre Kırım Hanları Karaylardan vergi alabilmek için bu ağaçları

²¹Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, s. 445.

²²Kur'an-ı Kerim Saffat, 144.

²³Araf 22.

²⁴Buhari, VIII, 184.

²⁵Kur'an-ı Kerim, Fetih, 18-19.

²⁶Kur'an-ı Kerim En'âm 99, 141.

²⁷Tin, 1.

²⁸En'âm 6; Rahmân 68.

²⁹En'âm 99.

³⁰Buhari, IX, s. 120.

³¹Erdoğan Altınkaynak, "Yerköy'de Bir Yatır", **Erciyes**, X, 111, Mart 1987, s. 27-32.

³²Buhari, VI, s. 226.

yakmakla tehdit etmişler ve bu tehditlere Karaylar da boyun eğmişlerdir.³³ Ağaç ve mezarlık kültü Baltatıyemez’de birbirini tamamlamaktadır. Buradaki meşe ağaçlarını kesmek, bütün dönemlerde en ağır ceza ile cezalandırılırdı.³⁴ Kırım Karaylarının düğün merasimleri sırasında, damat, düğün kalabalığıyla Baltatıyemez mezarlığına giderdi. Burada da damat ata ruhlarını yâd eder ve onlara ihtiramını gösterirdi.³⁵

Müşriklerin taptıkları büyük putlardan Uzza bir ağaçtır.³⁶ *Uzda da Semure denilen sakız ağacı idi. Bu da Gatafan kabilesine aid olup bu ağaca ibadet ederlerdi. Peygamber Efendimiz Halid İbn-i Velid’i gönderip bu ağacı kestirdi.*³⁷ Demek ki sadece Türkler arasında değil, Araplar arasında da bir ağaç kültü vardı.

Ögedey Han tarafından ruhunun istirahatı için dikilen çalılardan bir dal kesenin cezası ölümdü.³⁸ Uygurların Yarattığı ve Türeyiş destanındaki Uygur Kağanlarının doğduğu ağacın da çam fıstığına benzer bir meyvesi olduğu bildirilmektedir.³⁹ Ayrıca dağa ve ağaca tazim bu destanda da geçer. *Halk diz çöküp saygı ile selam verdiler. Çocuklardan babalarını sordular. Çocuklar da o iki dağı gösterdiler... Çocuklar ağaçların karşısında saygı ile eğildiler. Ağaçlar da dile gelip, onları öğdüler.*⁴⁰

Çınar, ardıç, kayın, gürgen, meşe ağaçları Türk milletinin değer verdiği ağaçlardandır. Ceviz, kavak ve söğüt ağacı ise Türk köylerinin kimlik özelliklerinden birisidir. Nihayetinde anlatım esasına dayalı metinlerde de bunlara rastlarız.⁴¹

Peygamberin ağaçlarla ilgili pek çok hadisi rivayet edilmiştir. Ağaç dikmeyi emretmiştir,⁴² *Enes İbni Malik radiya’llahu anh’dan Nebi Salla’llahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: İslam camiasından bir müslüman bir ağaç diker de, onun mahsulünden bir insan, yahut bir hayvan yerse muhakkak o yenilen şey, ağaç sahibi için sadakadır’, yaslandığı kuru ağaç inler, “...Cuma günü Resul-i Ekrem bu yapılan minber üzerinde hutbeye başlayınca, o güne kadar kendisine istinad edip hitabette bulunduğu hurma kütüğü o şerefli maziye yad eder gibi enine başlamıştır. Resul-i Ekrem minberden inip bu ağaç kütüğünü okşayarak sükunu temin edilmiştir.*⁴³ diktiği ağaçlar veya gezdiği bahçe bol ürün verir, ağaçlar şahitlik yapar, *Şu ağacı gördünüz mü, o şahadet ederse iman eder misiniz? diye sordu. Cinler:*

- *Evet iman ederiz! dediler. Bunun üzerine Resulullah o ağacı çağırdı. Ağaç icabet etti de ben dallarını, budaklarını sürüyerek geldiğini gördüm. Resulullah ağaca:*
- *Benim Resulullah olduğuma şahadet eder misiniz? diye sordu. Ağaç:*
- *Şahadet ederim ki, sen Allah’ın Resulüsün! dedi.*⁴⁴

Vilâyetnâme’de ağaçlarla ilgili pek çok kerâmet vardır:

*“O dağın tepesinde bir ardıç ağacı vardı, Hünkâr, ardıç, dedi, biran, budaklarınla sakla beni, ben de kıyamet günü seni saklayayım. Ardıç, budağıyla, pürüyle kibleye karşı eğilip bir çadıra döndü, Hünkâr, içine girip ibadete koyuldu.”*⁴⁵

*“Hünkâr, besmeleyle ağacın üstüne çıktı. Ağaç hemen yeşerdi, yapraklandı, tomurcuklandı, çiçeklendi, çiçeği döküldü, bir anda dolu dolu elmalar bitti, oldu, salkım salkım sallanmaya başladı.”*⁴⁶

³³ Yuri Palkanov, **Abriadi i ağabeyçai Kırmskih Karaimov Türkov**, Bahçesaray 1994, s. 27.

³⁴ Erdoğın Altinkaynak, “Kırım Karayların Kutsal Mekanı Baltatıyemez Mezarlığı, Ormanı ve Mezarlığa Yapılan Saldırıları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 208, 2004, s. 34.

³⁵ Erdoğın Altinkaynak, **Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları**, Hearlem, 2006, s. 62.

³⁶ Kur’an-ı Kerim, Necm, 19-20.

³⁷ Buhari, XI, s. 191.

³⁸ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, s. 470.

³⁹ Bahaeddin Ögel, **age.**, s. 465.

⁴⁰ Bahaeddin Ögel, **age.**, s. 466.

⁴¹ Eflatun Cem Güney, **age**, s. 61, 123, 270; Naki Tezel, **age**, s. 58; Pertev Naili Boratav, **age**, s. 97.

⁴² Buhari, XII, s. 129.

⁴³ Buhari, VI, s. 407.

⁴⁴ Buhari, X, s. 47-48.

⁴⁵ Vilâyet-nâme, 25.

⁴⁶ Vilâyet-nâme, 32.

“Ahi Evren’in kavak ağacından kesilmiş bir sopası vardı, onu aldı, bir yeri kazıp dikti. Bir anda yeşerdi, yapraklandı. Biraz daha sohbet ettiler, vedalaşıp yerlerine gittiler.”⁴⁷

“Hırka Dağı üstünde bir ardıç ağacı var.”⁴⁸

“O gün Hünkâr, Hırkadağındaki Ardıç ağacının dibindeydi.”⁴⁹

Oğuz Kağan Destanı’nda yavrusunu ağaç kovuğunda doğuran kadının oğluna *Kıpçak* adı verilir.⁵⁰ Dede Korkut Hikâyelerinde “*Kölgelüçe kaba ağacın kesülmesün*”⁵¹ diye hayır duada bulunulur. Veya aynı hikâyelerdeki gibi :

*Ağaç ağaç dir isem saña erilenme ağaç
Mekke ile Medinenün kapısı ağaç
Mûsa Kelimün asası ağaç*

.....
*Şah-ı merdan Alinün Döldülinün eyeri ağaç
Zülfikaruñ kını-y-ile kabzası ağaç
Şah Hasan ile Hüseyinün bişiği ağaç
Başuñ ala bakar olsam başsuz ağaç
Dibün ala bakar olsam dipsüz ağaç*⁵²

Yunus Emre’de:

*Hep nurdandır direkleri gümüşdendir yaprakları
Uzandukça budakları biter Allah deyu deyu*⁵³

şeklinde; Pir Sultan Abdal’da; *Nurdandır Kabe eşiği / Cihanı Tuttu ışığı / Hasan Hüseyin’in beşiği / O da yine ağaçtandır*⁵⁴ şeklinde ağaç sevgisi dile getirilir. Ayrıca; “*Atam adın sorar olsañ kaba ağaç*”⁵⁵ şeklinde “ata” olarak anıldığı da görülmektedir.

Çam ağacı da Hıristiyanlar tarafından kutsal sayılmaktadır. Çünkü Hz. İsa göğe çekilmiştir ve yeryüzüne tekrar dönüşü bir çamın üzerine olacağına inanılır. Bazılarına göre Hz. İsa “çam”a değil “Şam”a inecektir. Ancak Kur’an-ı Kerim’de böyle bir kayıt yoktur.

Orman veya ağaç, yalnızca çöl insanının özlemini duyduğu bir varlık değildir. Ağacın önemini burada teker teker saymamıza lüzum var mı bilmiyorum? Zaten, bitki ve ağacın hayat için gerekliliği her fırsatta, değişik düşünceden insanlar tarafından zikrediliyor. Diyarbakır’ın Çermik ilçesinde yaşayan Ramazan Karaüzüm “*dut kesen hayır keser*” diyordu. Bu inanışın altında yatan gerçek, Hz. Muhammed (S.A.V.)’in bahsettiği “*ameli kapanmayan insanlar*” tanımında manasını bulmaktadır. Yani; öldükten sonra sevap kazanmak isteyen kişilerden birisi de insanların ve diğer canlıların faydalandığı unsurlar üretmektir. Ramazan Karaüzüm için öldükten sonra da amel defterine sevap yazdıran dut ağacı bu yüzden önemlidir.

Mezarlara ve mezarlıklara ağaç dikmenin de bir gerekçesi olsa gerektir. Ağaç ve mezarlık kültürünün Baltatıyemez’de birbirini tamamladığını söylemiştik.⁵⁶ Biz bunu kabirde yatanların çektiği azapları hafifletmek gayesi şekliyle İslamî inanç sisteminde de bulduk. “*Nebi salla’llahu aleyhi ve sellem (bir kerre) sahipleri azap olunan iki kabrin yanından geçiyordu. Resul-i Ekrem:*

⁴⁷ Vilâyet-nâme, 52.

⁴⁸ Vilâyet-nâme, 57.

⁴⁹ Vilâyet-nâme, 74.

⁵⁰ Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi)**, II. Baskı, İstanbul 1982, s. 26.

⁵¹ Muharrem Ergin, **age.**, s. 176.

⁵² Muharrem Ergin, **age.**, s. 108-109.

⁵³ Faruk K. Timurtas, **Yunus Emre Divanı**, 1980, s. 235.

⁵⁴ İbrahim Aslanoğlu, **Pir Sultan Abdallar**, İstanbul 1984, s. 220.

⁵⁵ Muharrem Ergin, **age.**, s. 214.

⁵⁶ Erdoğan Altinkaynak, “Kırım Karayların Kutsal Mekanı Baltatıyemez Mezarlığı, Ormanı ve Mezarlığa Yapılan Saldırıları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 208, 2004, s. 34.

- Bunlar azap çekiyorlar, hem de azap görmeleri büyük bir iş için de değildir. Bunlardan birisi, bevlinden sakınmazdı. Öbürüsü de koğuculuk etmeğe çalışırdı, buyurdu. Sonra yaprakları koparılmış taze bir hurma dalı aldı. Bunu ikiye böldü. Her kabre bunlardan birer parça dikti. Ashab-ı Kiram:

- Ya Resula'llah! Bunu niçin diktiniz? diye sordular. Resul-i Ekrem:

- Bu ağaçlar kurumayıp taze kaldıkça umarım ki, azabları hafifler, buyurdu.⁵⁷ Her halde burada da ağaç dikmek özendirilmeye çalışılmıştır.

Karaylar, meşe ağacını kutsal ağaç sayarlar demiştik. XIX. yüzyılın sonunda, Karay din adamları 'gazzanlar' ellerinde Ahdiatik'i tutarak, kıtlık zamanında meşe ağaçlarının kurumaması için yağmur duasına çıkmışlardır.⁵⁸

Ağaçlar sadece meyveleriyle değil, yaprak şekilleriyle de insanın dikkatini çekmiştir. Çınar yaprağının insan eline benzemesi, söğüt yaprağının kıvrımı ve gölgesi, kavak yaprağının sesi ve serinliği, ceviz yaprağının zehiri-kokusu insanda çeşitli çağırışimler uyandırmıştır. Yapraklar ve bir kısım kökler ilk çağlardan beri, itriyatta ve eczacılıkta kullanılmaktadır. Diyarbakır, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Tunceli ve komşu vilayetlerde meşe ağacının taze dalları budanarak taya veya kalak şeklinde yığılmakta, kışın özellikle keçi yemi olarak kullanılmaktadır. Bu, hayvancı topluluklar için belki de ilk çağlardan beri kullanılan bir yöntemdir. Kutsallığı ise sadece yem olarak değil, aynı zamanda kömür niyetine demirciler tarafından kullanılmasından da gelmektedir⁵⁹ diyebiliriz.

Masallarımızda evden uzaklaştırılan iki kardeşten erkek olan, içilmesi yasak sudan içip geyik haline dönünce, kız kardeş, çeşmenin yanındaki kavak ağacının üzerine çıkıp, şehzadenin kendisini bulmasına kadar orada yaşar.⁶⁰ Yer altı dünyası masallarında, yer altında yaşayan büyük kuşun yuvasını kurduğu ve yılanın bu kuşun yavrularını yemek için tırmandığı ağaç ile yaratılış destanındaki ağaç arasında bir bağ kurulabilir. Stepleva'nın da bu konuda bir çalışması vardır.⁶¹ Kayın ağacının sağlamlığı ve uzun yıllar yaşaması da insanlar tarafından kutsallık verilmesi için yeterli olabilir. İslamiyetle birlikte Anadolu Türklüğü için çınar (uzun yıllar yaşadığı, geniş alan kapladığı ve yaprakları insan eline benzediği için) ve selvi çam (Arap alfabesinin ve Allah kelimesinin ilk harfi olan "elif" harfine benzediği, zerafetin sembolü olarak görüldüğü için) ağacı itibar görmüştür. Çınar meydanları, selvi çam da mezarlıkları süslemekte tabii unsur olarak kullanılmıştır. Çınar ağacını rüyada görmek ise bahtı açıklık ve uzun ömürlülüğü işaret ediyor. Osman Bey'in gördüğü rüyadaki çınar ağacını Manas Destanı'nda Manas'ın eşi olacak olan Akılay'ın gördüğü rüyada da buluruz.

Cengizname'de, Cengiz Han 12 boya, belge olarak birer kuş, damga, uran ve bir ağaç tayin etmişti. Anadolu köylerinde de köylülerin altında oturdukları, korudukları ve köyün ortasında bulunan böyle ulu ağaçlar vardır.⁶² Dağ başlarında bulunan ağaçlar ve bu ağaçlara konan kuşlar ve o kuşların tüyü haberleşme aracı olarak kullanılmaktadır. "Hay bilin! Şimdi benim oğlum Cengiz'in haberi işte o sizin gördüğünüz kuş tüyüdür dedi. Sizler işte bu Tekelik suyunu gezip arayınız! Tekelik suyunun başında Körgülen denilen Kara Dağın başında beş, altı ağaç olur. İşte o yerde makam (16r) tutarım demişti."

Cengiz'in belge olarak verdiği damga, savaş narası şekli, kuş ve ağaç adları şunlardır: Bodonçar'ın oğlu Kıyat: Karakoyun, atmaca, açamay (kahkaha çiçeği); Kongrat Bey'in oğlu Sengle: Elma ağacı, şahin, ay damga; Maykı Bey: Kara ağaç, kara kuş, süpürge; Ordaç Bey: Kayın, şahin, kuş kaburgası; Tamyān Bey: Kavak, atmaca, çengel; Kıpçak Bey: Karaağaç, kartal, tarak; Çormatı Bey: Dişbudak, kartal, güçlü çatal; Kerait Bey: İhlamur, kaz, göz damga; Mutyan Bey: Üvez(kuş tanesi), turna, kemer; Burçan Bey: Meşe, serçe, çagalbay; Barkıt Bey: Akçaağaç, hüd hüd, kardelen; Kaginçar'ın oğlu Katay: Ardıç, leylek, seri; Kaldar Bey: Sandal, güvercin, kepçe; Salçut Bey: Dişbudak, bülbül, ay damga;

⁵⁷ Buhari, IV, s. 555.

⁵⁸ Erdoğan Altinkaynak, "Yerköy'de Bir Yatır", Erciyes, X, 111, Mart 1987, s. 6.

⁵⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, s. 68.

⁶⁰ Pertev Naili Boratav, **age**, s. 87-91.

⁶¹ İ. V. Stebleva, **Oçerki Turetskoy Mifologii**, Moskova 2002, s. 52.

⁶² Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, s. 485-486.

Emir Kutlu Bey: Kızılağaç, saksağan, yarım tarak. Buradan çıkaracağımız kadarıyla Cengiz Han'ın kendisinin ağacı çınar idi. Diğer ağaçlar ise: 'Elma ağacı, Karaağaç, Kayın, Kavak, İhlamur, Üvez, Meşe, Akçaağaç, Ardiç, Sandal, Dişbudak, Kızılağaç' tür. Osmanlı'nın çınar ağacı ile Cengiz Han'ın sembolü çınar arasında bir ilgi kurulabilir. Tarak Damga bugün hala Kırım Tatar Türklerinin bayrağını süslemekte ve değişik mekânlarda mimari motif olarak da kullanılmaktadır. Meşe ağacının da Kırım Karaylar tarafından kutsal sayıldığını söylemiştik.

Masallarda kuşlar, insanları bir yerden bir yere nakletme (*Falcı hemen kılık değiştirip, kocaman bir kuş oluvermiş. Püruş'u da sırtladığı gibi geçmişler derenin öbür yakasına.*)⁶³ gizli sırları ve eski olayları bilme, tıbbi olarak insanlara yardım etme ve kılık değiştirme özellikleriyle kullanılır. Özellikle güvercinlerin olağanüstü güçlerle yakından ilgisi olduğuna inanılır. Cengiznâme'de de birkaç yerde güvercin geçmektedir. Bu güvercinin renginin mavi olması ile, özellikle Kazaklar arasında yas rengi olan mavi arasında bir ilişki kurulabilir. Turna habercidir. Kartal; güç sembolü, karga ve baykuş; uğursuzluk, şahin; av... Ve masalların en önemli kuşu ise yeraltı kuşudur. Yeraltında bir ağacın üzerinde yuvası olan, her yıl, çıkardığı yavruları, bir yılan tarafından yenen, içine düştüğü durumdan kendisini kurtaranlara karşı müteşekkir olan, üzerine kırk tulum su, kırk tulum et ve bir insan bindiği halde uçabilen, insan eti yemeyen kuş...

Kartal... Gökyüzünün mağrur kuşu... Düşmanına tahammülü yoktur. Özellikle doruklarda kurduğu yuvası, kıskançlığının doruğa çıktığı alandır. Bu alana yaklaşabilecek en büyük tehlike ise insan ve yılandır. Kimse kartal kadar yükseğe çıkamaz. Yükseklerde ataların yaşadığı gökyüzü vardır ve ancak o sınıra kartallar yaklaşabilir. Kuşlar tanrıların sırlarını bilirler. Kendileri de zaten Tanrıların aldıkları şekillerdir.⁶⁴ Kesik baş Hikâyesinde Hz. Ali'yi ve kurtardığı kişileri yer yüzüne çıkarmak için Tanrı Cebrail'e buyurur ki "bu insanları kanatlarına al ve çıkar" Bulgar Türklerinin destanı Şan Kızı'nda alp şahin tanrının biniti ve ölenlerin ruhlarını gök yüzüne taşıyıcı olarak gösterilmektedir.⁶⁵ Cengiznâme de Cengiz Han'ın kuşu iki karakuş (kartal) olarak söylenmektedir. Diğer beylerin kuşları ise: 'Atmaca, Şahin, Karakuş, Katrak, Kaz, Turna, Serçe, Hüd hüd, Leylek, Güvercin, Bülbül, Saksağan'dır. Oğuz boylarının aksine buradaki kuşların tamamı avcı ve eti yenilmeyen kuşlar sınıfından değildir. Tabunun anlamı iki ters doğrultuya sapar. Bizim için bu bir yandan 'kutsal', 'ilahi' anlamına, öte yandan da 'esrarengiz, tehlikeli, yasak, kirli' anlamına gelir.⁶⁶ Tabuyu çiğneyen kişinin kendisi de tabu olur.⁶⁷

Anlatım esasına dayalı metinlerde "Tabu" ve "Yasak"lara, değişik halleriyle rastlarız. Bu yasaklardan bazıları Bilge Seyidoğlu⁶⁸, Esmâ Şimşek⁶⁹ Ali Berat Alptekin⁷⁰ tarafından gösterilmiştir ve e bunlar, Stith Thompsen'in çalışması esas alınarak C. Yasaklar kısmıyla gösterilmiştir.⁷¹ Umay Günay ise, çalışmasında Propp metodunu kullandığı için, bu metodun fonksiyon listesine göre, bunları (y1) "Yasak" ve (B1) "Yasağın İhlali" başlıklarında göstermiştir.⁷²

*Onlar, dikensiz sedir ağaçları, salkımları sarkmış muz ağaçları, uzamış gölge altında, çağlayarak akan sular kenarlarında; bitip tükenmeyen ve yasak da edilmeyen bol meyvalar arasında; yüksek döşekler üzerindedirler.*⁷³

Cengiznâme'de gördüğümüz yasaklardan 'Ülemalik Körklü'nün dışarıya çıkarılmaması', herkesten saklanması burada zikredilebilir.

⁶³ Zeynel Abidin Makas, **Türk Dünyasından Masallar**, İstanbul 2000, s. 168.

⁶⁴ Donald A. Mackenzie, **age**, s. 74.

⁶⁵ Mikail BAŞTU, İbn Şems Tebir, **Şan Kızı Destanı**, [Çeviren: Avidan Aydın], 1991. s. 46.

⁶⁶ Sigmund Freud, **Dinin Kökenleri (Totem ve Tabu / Musa ve Tektanricilik, Diğer Çalışmalar)**, Ankara 1999, s. 72.

⁶⁷ Sigmund Freud, **age**, s. 87.

⁶⁸ Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar**, Ankara 1975, s. 87.

⁶⁹ Esmâ Şimşek, **Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması**, Ankara 2001, s. 189-195.

⁷⁰ Ali Berat Alptekin, **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Ankara 1997, s. 303-307.

⁷¹ Stith Thompson, **Motif Index of Folk Literature**, Indiana 1955.

⁷² Umay Günay, **Elazığ Masalları (İnceleme)**, Erzurum 1975, s. 52.

⁷³ Vakıa 28-34.

Sonuç olarak, Cengiznâme’de, anlatım esasına dayalı metinlerde de rastladığımız, ağaç, kuş, mezarlık, sandık içinde suya bırakılma gibi dini ve mitolojik motifler vardır. Mitolojik motifler Türk veya Turanî kaynaklıdır. Turanî kaynaklı motiflere, Yafesî kaynaklar da diyebiliriz. Dini motiflerde ise İslamî unsurların fazlalığı göze çarpmaktadır. *Mitlerin meydana geldiği zamanda yazı yoktu. Bu mahsuller sözlü olarak nesillere intikal eder, ancak yazıya geçirildikten sonra kalıcı olurlar. Yazıya geçirilme esnasında onu kaleme alanın edebi şahsiyeti metnin teşekkülünde rol oynar ve yeni ilavelerde bulunur. Yazar kendisinin ve çevresinin çeşitli konulardaki düşüncelerini yansıtır.*⁷⁴ Kutsal kitaplarda geçen kıssalar insanlar tarafından biliniyordu ve bu kıssalar sözlü gelenekte yaşatılıyordu. Bazı aydınlar bunları yazılı hale getirdiler, yazılanlar zamanla sözlü kültüre, sözlü kültürün kendi mantığı içinde aktarıldı. Bir zaman içinde bu olay tarihîleşerek yeni bir anlam, renk ve ifade biçimi kazanıp aslından ayrıldı ve sözlü gelenekte varyantlaştı. Sonra tekrar yazıya geçirildi ve edebîleşti. Nitekim Yusuf u Züleyha Mesnevisi⁷⁵, Seb’a-i Seyyar⁷⁶ gibi pek çok mesnevinin, Zan Uşağı⁷⁷ gibi insanı hayrete düşüren zeka ürünü olayların bu tür bir evrim geçirdiğini; hem yazılı kaynaklarda hem de sözlü kaynaklarda mevcut olduğundan ve bunların birbirine benzer yönlerinin olduğu gibi, anlatıcıdan kaynaklanan, benzemeyen yönlerinin de bulunduğunu da düşünerek Cengiznâme de bu şekilde meydana getirilmiştir diyebiliriz.

METİN

(Aşağıdaki metin, Petersburgskoye Atdeleniye, İnstituta Vastokovedeniya Rassiiskoy Akademi Nauk’da, B 344 numara ile kayıtlı, Ebubekir bin İbrahim tarafından hazırlanan matbu nüshadır.)

(1v) Destan. Bismillahirrahmanirrahim. Cengiz’in nesli Hazreti Nuh peygamber ‘aleyhisselâmin dört oğlu ve de dört kızı vardı. Biri Hâm, biri Sam, biri Ken’an, dördüncüsü Yâfes idi. Ve büyük kızının adı Reheb idi. İkincisinin adı Zeheb idi. Üçüncüsünün adı Zühut idi. Dördüncüsünün adı Zehut idi. Ama Reheb kendinin evlâdı, kızı idi. Zeheb, Zühut, Zehut, bu üçü Nuh Peygamber aleyhisselâmin duasıyla köpekten, eşekten dışı kediden olmuşlardı. Ama Ham’ın nesli Arap halkıdır. Sam’ın nesli Acem halkıdır. Ken’an tufanda mahvoldu, helâk (2r) oldu. Nesli tükendi. Yâfes’in nesli Rum halkıdır. Yâfes’i Ebü’l-Câhân diye çağırırlar. Ebu’l-Câhân’ın oğlu Bakır Han’dır. Onun oğlu Uçan Hân, onun oğlu Avaz Hân, onun oğlu Kök Han, onun oğlu Buğara Han, onun oğlu Kara Han, onun oğlu Künüm Han, onun oğlu Rucam Han, onun oğlu Sam Savcı, onun oğlu Sallar Saccı onun oğlu Sanga Berun, onun oğlu Kaçumergen, onun oğlu Kaçumen, onun oğlu Karaduman, onun oğlu Turumtay çeçen, onun oğlu Tumul Mergen, onun oğluduyın Bayan, onun oğlu Çingiz Han, onun oğlu Yöçi Han, onun oğlu Sayın Han onun (2v) oğlu Sertak Han, onun oğlu Burtak Han, onun oğlu Toktagı Han, onun oğlu Özbek Han, onun oğlu Cenibek Han, onun oğlu Berdibek Han, onun oğlu Şibak Han, onun oğlu Murtaza Han, onun oğlu Küçüm Han, onun oğlu Arslan Han, onun oğlu Burhan Sultandır. Ama Burhan Sultan, Rus kolunda hapis olup, İslâm dininden döndü. Biz Allahu Teala’ya sığınırız bunu ilk baştan söyleyeyim. İlk önce babalarından bahsedelim. Geçmiş zamanda Akdenizin içinde Malta denilen bir şehir vardı. O şehir hanın adı, Altun Han denildi. Hatunun adı, Körleviç denildi. O iki padişaktan bir kız doğdu. Kızın adını ‘Ülemalik Körkli koydular. Ve sen o güne kadar gös (3r) termediler. Kırk kulaç boyundaki taş sarayda koydular. Ama güzelliği böyle idi: Gülse kuru ağaca yaprak donanırdı. Bitkisiz, otsuz yere baksa orada bitkiler çıkardı. Saçını tarasa inci dökülürdü. Tükürse altın, gümüş saçılırdı. Ama dünyada doğmuş fazla bir can idi. Evinde bacakları, dadıları vardı. Kendine en yakın dadısının adı, Orda Han denildi. Günlerden birgün gün doğduktan söyledi: Ey Orda Han, sen bu saraydan çıkarsan dışarıyı görürsün dedi. Ama dünya denilen bu saray mıdır; yoksa diğer yerlerde bu sara(3v) ydan başka var mıdır? Yoksa dünya bu saray içi midir dedi. Orda Han söyledi: Dünya dedikleri dışarıdaki geniş cihandır dedi. Ama güneş dedikleri, ay dedikleri şey vardır. Dünyanın zahirligi, görünürlüğü, aydınlığı onunladır dedi. Ondan sonra ‘Ülemalik Körkli söyledi: Ey Orda Han, sen bana o nesnelere göster dedi Orda Han söyledi. Sen görse ölürsün dedi. Yine ‘Ülemalik Körkli söyledi: Ölse, öleyim; sen göster dedi ise pencereyi açıp kokuyu içine çekti ise, güneş ışığı eve girdi. ‘Ülemalik Körkli onu gördü, bayıldı. Dadıları hana varıp ne söyleyeceğiz diyerek ağlaşıp oturdular. Bir gün olduktan sonra sağlığına kavuştu. Dadılar sevinip kalktılar ve söylediler: Ne gördün? (4r) O zaman ‘Ülemalik Körkli söyledi: Demin görünen güneşten karnıma bir çocuk oldu. Şimdi babama ne diyerek söyleyeceksiniz dedi. Ama o Altun Han’ın kendisi, zaman zaman gelip kızını görürdü Altun han birgün kızını görmeye geldi ise; gördü ki kızı hamile olmuştur. Kızına söyledi: Ay kızım bedenine bir ayıp düşmüştür. Bu çocuk nası oldu dedi. Yine kendi kaygısıyla eve geldi. Söyledi ki: Ah Körleviç biz çift olduğumuzdan beri bunun gibi yüz karası olan bir iş gelmemişti. Kızımız bir çocuk bekliyor. Ne yapsa olur dedi. O zaman Körleviç söyledi: Şimdi bunu bu yere, bu yurda vermek olmaz. Onun için ki, insanoğlu şeytanla birliktedir. Kötü sözler, kötü sesler çıkar dedi. Şimdi öyle olsa (4v) güzel bir gemi ile Tün denizine salıp gönderelim dedi. Ondan sonra gemi yaptılar.

⁷⁴ Bilge Seyidoğlu, *Mitoloji (Metinler - Tahliller)*, Kayseri 1995, s. 92.

⁷⁵ M. Naci Onur, *Ak-Şemseddin-zâde Hamdullah Hamdî Yusuf ve Züleyha (İnceleme ve Seçmeler)*, Ankara 1986.

⁷⁶ Ağah Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî*, III, Ankara 1967, s. 289-407.

⁷⁷ Ağah Sırrı Levend, *age*; Ahmet bin Hemdem, *Nevadî-ı Süheyli*, (Haz) Şemsettin Kutlu, İstanbul 1973; Pertev Naili Boratav, *age*, 186-192; Ahmed Edip Uysal, *Yaşayan Türk Halk Hikâyelerinden Seçmeler*, “Zan Uşakları” Ankara 1989, s. 18-24.

Kırk kızın kırkı ile, mavi güvercini ile, altın kuzu ile papağan, kuşu ile, sönmez mumu ile, tükenmez yiyeceği ile, tura Dağı'ndan Tün Denizine, altın, gemiye salıp gönderdiler ve yine söylediler. bir nasipliğe rastlayacak diyerek; ondan sonra birkaç gün geçti ise o zamanda Turumtay Çeçen'in oğlu Tumâul Mergen denilen kişi, babasına öfkeli idi. Yabancı ülkeye çıkıp yatarı. Hanesinde kırk kişisi vardı. İçinde bir bekçisi, nöbetçisi vardı. Şabâ Sokur denilen bir Türkmen idi. Alnında bir gözü vardı. Bir gün söyledi. Ay Tumâul Mergen, uzaktan bir kara görüyor dedi. O zaman Şabâ Sokur söyledi: Bir altın (5r) gemidir dedi. Bir kara dağ misali gibi diktir. Gayet iyi görebiliyorum dedi(Sana bir önerim var)Senden birşey rica ediyorum. İçi senin olsun, dışı benim olsun dedi. O gemi şafakta öyle Öğle vaktinde gelmiş olacak dedi. Ondan sonra Tumâul Mergen söyledi. Hoş öyle olsun dedi. Şafakta öğle vakti arasında geldi. Gördüler ki bir altın gemidir. Hiç bozmaya yürüyecek yön bilmediler. O zamna Şabâ Sokur Türkmen söylediAy Mergen, atarak boz dedi. Ondan sonra Tumâul Mergen söyledi. Düz mü atayım, çaprazlamasına mı atayım dedi. Şabâ Sokur Türkmen söyledi. Düz atsan, içinde canlı varlıklar, şeyler, nesnelere varsa, onlara degecek. Çaprazlamasına atarak boz dedi. Hoş öyle olsa; çaprazlamasına atayım diyerek, okunu yakasına gizleyip doldurarak öylece attı ki geminin üç tahtasına fırlattı. Şimdi gemiyi çaprazlamasına atarak bozmuş olduğu için Kıyan Tumâul Mergen diye çağırırlar. Şimdi Kıyat halkının aslı (5v) kökü, temeli bunlardır. Yine ogemiyi bozduktan sonra 'Ülemâlik Korkli çıktı. Kırk kızın kırkı ile mavi güvercini ile altın kuzu ile papağan kuşu ile tamamını Tumâul Mergen aldı. Gemi dışını Şabâ Sokur Türkmen aldı. Ondan sonra Tumâul Mergen o gece çadır kurarak kızı alıp yattı. 'Ülemâlik Korkli söyledi: Ay Mergen bizi sana Tanrı vermiştir. Ne vakitte olsa ben seninim. Meğer birkaç güne sabretsen olurdu Karnımda bir çocuk vardır dedi. Ama bu karnımdaki çocuk insandan olmuş değildir.(ışkıtan) Nurdan güneşten meydana gelmiştir. O zaman Tumâul Mergen söyledi. Ben o karnımdaki çocuğuna bakarım, alıp yatırırım dedi. O zaman 'Ülemâlik Korkli söyledi. Haymergen her zaman gökte yürüten beyaz şahin idim. Şimdi sizin toygar gibi boynunuza kondum. Siz erkek kişisiniz. Size çok cevap söylemek olmazdı. Ama gönlümü geride bırakmasan olurdu dedi. (6r) Ondan sonra Tumâul Mergen söyledi. Hoş, senin gönlünü hiç geride bırakmam dedi. Ondan sonra o gece çadır kurup yattılar. İsteklerini, arzularını buldular. Ondan sonra Tumâul Mergen söyledi. Ay 'Ülemâlik Korkli bu karnımdaki çocuk güneşten, nurdan olduğu doğru imiş. İnsandan olmuş olsa kız olmazdın dedi. Sevgisi fazla oldu. Ondan sonra 'Ülemâlik Korkli söyledi. Ay Mergen sen bana inanmazsın, güvenmezsin. Benim ömrümde erkek yüzünü görmüşlüğüm yoktu. Bu gün bu gece seni gördüm dedi. Ondan sonra Tumâul Mergen söyledi. Kendisi hamile olan kız talihli erkeğe rastlasın dedi... Gayet im.....o.....idi.....dedi. Ondan sonra 'Ülemâlik Korkli söyledi. Benim kadrımı, kıymetimi, değerimi iyi bil dedi. Ondan sonra Tumâul Mergen söyledi. Ay 'Ülemâlik Korkli benim sevgimin belirtisi, göstergesi odur ki, benim ağacım toygar....., kuşum şahin saçın ipek, damgan kahkaha çiçeği olsun dedi. Bu sebepten dolayı kıyak, kahkaha çiçeği (6v) damga diyerek söylerler. Görüntüleri, halleri böyledir. Ondan sonra bir o kadar günden sonra karnımdaki çocuk doğdu. Onun adına, Tanrı vermiş. Yağıştır diyerek Duyın Bayan koydular. Bir o kadar günden sonra Tumâul Mergen'in babası Turumtay çeçen öldü. Tumâul Mergen babasının yurduna varıp oturdu, han oldu. Hanlığa oturduktan sonra 'Ülemâlik Korkli'den iki oğul doğdu. Birisinin adına Bödenetay, ikincisinin adına Belgütay koydular. O iki oğuldan sonra 'Ülemâlik Korkli'nin gönlü kötü oldu. O zaman Tumâul Mergen söyledi. Ay 'Ülemâlik Korkli, millet oğula boyun eğerse, bunun için sevinirsen gönlün kötü olur dedi. O zaman o 'Ülemâlik Korkli söyledi. Ben ilk oğlum Duyın Bayan için kaygılanırım dedi. Yaban hayvanını takip ederken çiçeğe avlanır. Donguzu takip ederken balçığa avlanır. Sen (7r) han oğlu değilsin, yurda layık değilsin derler. Kendi halimi bilmezler. Gözü mala doymazlar. Bödenetay, Belgütay yurda layık çocuk idim. Sana gelip ne gördüm diyeceğim dedi. Ondan sonra Tumâul Mergen Han söyledi. Hoş ne etmeye yatırırısın dedi. 'Ülemâlik Korkli söyledi. Sen ölsem, yurdunu oğlanların Bödenetay Belgütay beklerler. Benim nurdan, güneş ışığından olan oğlum Duyın Bayan için kaygılanırım dedi. Şimdi bu iki oğlum Bödenetay, Belgütay'ı kalmaya gönder dedi. Ondan sonra Tumâul Mergen Han iki oğlu Bödenetay, Belgütay'ı kalmaya gönderdi. Ve dahi ikisine yedişer yoldaş, arkadaş verdi. Onları kalacakları yere varıp; yer, yurt tuttular, bir yerde durdular. Kalmak törelerinin aslı temeli Bödenetay, Belgütay'dandır. Yine o ikisi gittikten sonra bu Duyın Bayan'a kız (7v) aldılar. Altın Han neslinde yeti Sultan vardı. Onun küçüğü Tönüklü denilendi. Onun kızı Alango'yı Duyın Bayan'a aldılar. Yine o, Duyın Bayan ile Alango'dan üç oğul doğdu. Birisinin adı Bodonçar, ikincisinin adı Kağın çar, üçüncüsünün adı Salçut idi. Şimdi kıyat nesli Bodonçar'dandır. Ve dahi Hitay halkının nesli Kağınçar'dandır. Ve dahi Salçut halkının nesli Salçut'dandır. Şimdi Tumâul Mergen yirmi yıl hanlık sürdü. Ondan sonra Duyın Bayan on dokuz yıl hanlık sürdü. Ondan sonra Duyın Bayan kendi ölümünden üç gün önce halkını, beylerini toplayıp söyledi. Ah ay vah kötü, arsız halk oğlu bilsinler, ölümünden hiç kurtuluşumuz yokmuş. Ecel yetişip gelse, ilaç derman olmazmış. Ben almış olduğum hatunun Alango ile birlikte ölürüm demiştim. Şimdi (8r) ecel erişti, ben ölüyorum. Sizler kahtıyorsunuz. Şimdi sizlere, ay halk oğlu, vasiyetim. Sözüm sözüm olsun dedi. Bu benden doğan üç oğul Bodançar Kağınçar, Salçut; bunlar yurt tutmaya layık iyi kişiler değiller dedi. Şimdi yine ay halk oğlu ben öldükden sonra hatunum Alangoya döş döl olupinerim. Orada yurda layık iyi oğul meydana gelir dedi. Ay halk oğlu elbette ona bakacaksınız dedi. Şimdi yine izim, işaretim o olur ki ben öldükden sonra gün olup inerim, kurt kurt olup çıkarım, ondan biliniz dedi. Bu sözünü hizmetcilere vasiyet ettikten sonra Duyın Bayan dünyadan göçtü gitti. Ama Duyın Bayan dünyadan göçtükten sonra kalan iki küçük kardeşi Bödenetay, Belgütay Duyıp geldiler ki ağabeyimiz Duyın bayan öldü. Yengemiz Alango dul kaldı diyerek öldürmeye (8v) geldiler. Otuz üç bin yoldaşları ile başsağlığı dilediler. Yine Bödenetay, Belgütay söylediler. Yengemiz Alango'nun üzüle üzüle ağabeyimizin kederinden gönlü kötü olmuştur. Diyerek kuvvetli atlarına binip av avlamaya çıktılar. Yayır Dağı'na vardılar. Geyik avladılar. Bir geyiği canlı tutarak alıp geri döndüler. Onlar geri dönüp geldiği zaman, ormandan bir ahali kişiler çıktılar. Varıp karşılaştılar, buluştular, sordular. Hay nereden gelirsiniz, nasıl kişilersiniz? Onlar söylediler. Hay bizleri sorsanız Katay şehrinde kaçıp geliyoruz dediler. Onlar söylediler. Sizler hem kimlersiniz, nasıl kişilersini? Bunlar söylediler. Biz kalmak halkının töreleri Bödenetay, Belgütay dediler. Onlar söylediler. Biz üç aydan beri kaçıp geliyoruz. Aızımız, yiyeceğimiz tükendi, açız dediler. Bize merhamet edip bir şey verseniz yada işte bu geyiği verseniz ne olurdu dediler. Bunlar söylediler. (9r) hay törenizden ne için kaçtınız çok aç oldunuz dediler. Onlar söylediler. Törelerimiz güçlük çıkardı, zulm etti. Dayanamadık kaçtık dediler. Bunlar söylediler. Hoş öyle olsa da bu canlı geyiği vermeyiz dediler. Onun için bir dul kalmış yengemiz vardır. Ağabeyimiz öldüğünden beri üzüntü içindedir. Ona varalım, oyuna alalım. Gönlü açılınsın dediler. Onlar söylediler. Ay arkadaşlar, dostlar yoksa bizim bir erkek çocuğumuzu alınız, bize bu geyiği veriniz,

biz aç ölmeyelim dediler. Onlara koyunun bir butunu vererek erkek çocuğunu aldılar. Bödenetay, Belgütay söylediler. Yengemize hazırladığımız oyuna bu güzeldir dediler. Sevindiler. O alınan oğul adı yalın denildi. Onun babasının adı Mangkatay bey denildi Açlıktan, dermansızlıktan o bey oğul yalını bir buta verdiler. Bödenetay, Belgütay o oğul olarak geldiler. Yengemizin atına bakıp, kırmızını tutmaya (9v) güzellik, iyilik layık dediler. Yalını getirip yengesi Alango' ya tanıstırdılar. Alango onun kökünü aslını öğrenip iyi muhafız (bakıcı) aradı. Ondan sonra Bödenetay, Belgütay söylediler. Ay yengemiz bize izin ver, bizler geri götürelim. Onun için ki biz buradan gittikten sonra Tangut' tan elçi gelmiştir, kötü haberi varmış. Biz karşılız dediler. O zaman Alango söyledi. Ah vah vay vay ay kayınbiraderlerim küçük kardeşlerim Bödenetay, Belgütay birkaç güne sabır kılsanız(sabretseniz) olurdu. Onun için ki şimdi benim bu üç oğlum Bodonçar, Belgütay, Salçut halkını. Bunlara akıl, nasihat verseniz ne olur dedi. Bödenetay Belgütay söylediler. Ey yengemiz, bizim akıl vasiyet ve nasihatımız odur ki, bu kardeşlerimiz sana ve, beylerine ve il büyüklere güvensinler, iyi, hoş tutsunlar. Şimdi bilsinler ki, başarılı yurdun göstergesi, izi, belirtisi odur. Düşmandan elini daha çok eder. (10r) kaşe dibine siper, mevzi eder; kale kapısı, şehrin kapısını geniş eder, düşmana yabancı yoldaşlara anlatmazlar, sırrını söylemezler. Büyüklerini sedire geçirip küçüklerine hizmet ettirirler. Yine bilsinler ki iyi, salim yurdun izi, belirtisi göstergesi odur. Kendi yurdunu kötileyen insan, yurdunu över, metheder. Kendi neslini kötileyen insan, naslini över. Kendi ağabeyini kötileyen insan, ağabeyinin över. Büyüğü durur, küçüğü söylerse; babası durur oğul söylerse; acizlik,zavallılık olur.....at binen kırmızı yüzlü oğlandan ortaklık soran o kişi, kişi olup yurt bakmaz. Yabancı olmayan devlet olsa, o yabancı yabancı olmaz. Nal bakmayan mal baksa boştur, öleni otlatır. Kuş sürmeyen kuş sürse karga ile kaz aldırırım der. Töre bakmayan töre baksa, kişi etini yerim der. Gün görmeyen gün görse, gün çizmesini giyerim der. Mal bulmayan mal bulsa, kişiyi göze asarım, bağlarım der. Onun gibi töre korumayan, töre koruyup; malsızlar malı olup, bizim bu küçük erkek kardeşimizi onun gibi kişiler azdırmıştır, kıskırtmıştır dediler. Mutlaka bilmeyenler bilirler, öğrenmeyenler öğrenirler dediler. Buna delil söz de hem vardır. (Buna gösterecek söz de vardır.)Ekmekçiden nasihat sorma, demirciden nasihat sorma, kasaptan nasihat sorma. Gören gördüğünü söyler. Sakladığı, koruduğu ekmeğini satar. Şimdi Tanrısına tövbe etsin, büyüklerden beylerden nasihat sorsun. Şimdi vasiyetim öğüdüm, söylenecek sözüm bundan fazla değildir dediler. (Bundan başka söyleyecek sözüm yoktur.) Yine bu sözlerini söyledikten sonra Bödenetay Belgütay yurtlarına geri döndüler. Onlar yurtlarına geri döndükten sonra bu üç oğul Bodonçar, Kağınçar, Salçut; ağabeylerinin nasihat, vasiyet olan sözünü tutmadılar. Annesini saymadılar. (Saygı duymadılar.) kötü, fena oldular. El gün beylerine (11r) yine halk oğluna, kızına zorluk, güçlük etmeye başladılar. Zenginlerin iki hörgüçlü erkek devesini, ayağı hızlı atını, boynu uzun küheylanını, kahraman yiğitlerin giydiği zırhı, iyi beylerin kızlarını aldılar. Bu işe halk oğul kabul etmez dayanamaz oldular. Toplanıp gelip Alango'ya söylediler. Ah Alango bizim etimiz bitip, kemiğimiz kaldı. Şimdi dayanacak halimiz kalmadı dediler. O zaman Alango söyledi. "Ah, ay vay halk oğul. Onlar benim sözümü dinlemezler. Sizlerinde kadrinizi, kıymetinizi bilmezler dedi. O zaman Alango söyledi. Ah, ay, vay halkoğul! Benim kocam, erkeğim Duyın Bayan size söylemedi mi? Ben öldükten sonra; döş, döl, tohum olup gelirim demedi mi? Şimdi vakit gelmiştir. Rızanız olursa erkek oğul olacak dedi. O zaman Alango'nun bu sözünü duyarak; halk oğul sevindiler (11v) mutlu oldular. Yine ondan sonra Alango'nun bu sözü halk arasında meşur oldu, yayıldı. Dünyaya ne zaman gelirdiye onu bekler idiler. O zaman Alango'nun üç oğul Bodonçar, Kağınçar, Salçud insanlardan duydular; öfkelenip, toplanıp bir gün annelerine geldiler. O zaman Alango söyledi; Ay çocuklarım, nereye gidersiniz dedi. O zaman onlar söyledi: Senin bir yalan sözünü duyup geldik dediler. O zaman Alango söyledi. Ay vay uğursuzlae, edepsizler! Benim sözüm ne için yalan olsun dedi. Onlar söylediler. Ay anne, yalan olmaz da ne olsun kanımda bir çocuk var diye halk oğluna söyleyip, sen bizi oğula saymazsın, karnındaki çocuğuna bekletirsin. Yalan olmaz da ne olsun dediler. "Turgay kuşu musun, su içip gebe olasın, mani denilen (12r) kuş musun, güneş sıcaklığına gebe olasın, kavun karpuz musun, erkeksiz zahmet çekmeye, tavuk musun? küle yatıp, debelenip yumurta salmaya, kurt annesi misin, köpek yiyip gebe olmaya? senin erkeğin ölmüştür. Karnımda çocuk vardır diye halkı azdırır, kıskırtırsın dediler. Yoksa sen önceki gün bir buta satın alınmış Yalın ile eğlenip, oynaşıp gebe mi olmuşsun dediler. O zaman Alango söyledi:"Ah, ay halk oğul! Bu söz bu uğursuzların, edepsizlerin sözümüdür, yoksa sizlerin midir? dedi. O zaman halk oğul toplanıp, gürüldeyip söylendiler. Bu söz oğullarının sözüdür dediler. O zaman Alango söyledi. "Ah, vah halk oğul, şimdi inanmayınız, sözüm odur": Bir, iki, üç kişi anlayınız. Belirtisi odur ki; gün olur iner, kurt olup çıkar dedi. Ondan sonra Alango'ya bildirmeden, haber vermeden üç kişi gelip durdular. O üç kişinin adları bunlardır: Biri Kıpçak denildi. İkincisi Kel Muhammed denildi. Üçüncüsü ondaç denildi. Bu üç kişi idi. Tan vakti olmuştu. Havadan bir ışıklı güneş indi. Gördüler ise (gördüklerinde) akılları gitti. Bunlaryine biraz sonra (12v) aklını topladılar ise(topladıklarında) birbirinden sordular. önceki gün olup inen ne idi? dediler. Geliniz, bizler sarhoş olmuş kişi gibi olup uturunca; aşlarımızı dağıtıp çıkalım. Kurt olsa çıkar dediler. Ondan sonra, bırakıp aşlarını dağıtıp çıktılar. Gördüler ki ar yelesi gibi tüylü gök kurt çıka geldi. Arkasından bakıp Cengiz diye bağırıldı, ses verdi. Varıp orman içine indi. Bunu bu üç kişi açıkça gördüler, bildiler. Bunlar yine varıp bu görüleni Bodançar, Kağınçar, Salçut'a söylediler. Onlar bu üç kişiden işittikten sonra söylediler: "Olası (olacağı) olur, olmaz kalmaz, bizim payımızı almaz" dediler. Ondan sonra Alango'nun gözü parladı. Bir erkek oğlan doğurdu. Altın renkli bağrında, mühürlü mühüründe Cebrail meleğinin (13r) adı vardı.Kendisi kurt gövdeli idi. Cebra'il güzelliğinde idi. Yüzünü gören kişi, arkasından öleyim der idi. Önünde oturanlar yağ gibi erir idi ve de atım, elbisem senin olsun der idi. Ondan sonra Cengiz gelişti, büyüdü. Halka adil padişahlık edip, faydalı oldu. Halk oğulunu sevip, övüp Cingiz'in ardından gitmeye, onu takip etmeye başladılar. Cingiz'i gayet iyi han diye, hanın has oğul diye övdüler. Ağabeyleri Bodonçar, Kağınçar, Salçut bu Cingiz'i göremediler, kıskandılar ve söylediler: "Görün, şimdi yoldaşlarımız halkımızı oynaştan, eğlenceden doğan oğlana sarılmaya, bağlanmaya başladılar," dediler. Onu öldürelim dediler. Yoksa rahat edemeyiz dediler. Ondan sonra yine bu üç oğul bir araya gelip, toplanıp birgün geldiler. Halka ferman saldılar. Cengiz'i öldürürüz dediler. Ozaman halk oğul söyledi: "Hay, (13v) Cengiz sizin üçünüzden yurda daha layıktır. Halka faydalıdır. Bu Cengiz'i size öldürmeniz için vermeyiz dediler. Eğer mal paylaşıp alırsanız, babanızın malını alın dediler. Yoksa onun için biz ölürüz dediler. O zaman bu üçü halk oğlundan bu sözü işittikten sonra, korkup hiçbir şey yapamadılar. Ama gönüllerinden, içlerinden söylediler: "Halk oğul bu Cengiz'e düşkündür. Bunu açıkça, göstererek öldürmek olmaz. Belirtmeden, göstermeden halka bildirmeden öldürürüz" dediler. iyi, peki öyle olsanız, babamızın kalan malını paylaşıp alırsız diye babalarının her ne kalan malı varsa paylaşıp aldılar. Ama Duyın Bayan'ın bir altın cevherli ok torbası vardı.

Değerini, pahasını bulamadılar. Paylaşmadan bıraktılar. Şimdi annemiz kime uygun görürse, bu ok torbası (14r) o alsın dediler. Paylaşmaya değen mallarını aldıktan sonra, ve ok torbasını alıp annelerinin önüne geldiler ve söylediler. Anneniz siz kime bağışlayıp hanlık verirseniz, bu altınlı ok torbasını o oğlun alsın dediler. O zaman Alango söyledi: “Ah, ay çocuklarım! Kendi yurdunu kötileyen, kötü hale koyan; başka yurttan savaş yapar. Kendi annesini kötileyen yabancı düşmana esir olur. Kendi insanını kötileyen yabancı düşmana rezil olur. Siz uğursuzlar, edepsizler benim sözümü tutar mısınız? dedi. O üçü söylediler. Elbette iyi tutarız dediler. Şimdi sizler sözümü tutar olsanız, penceden düşen güne mendilinizi koyun. Hanginizin mendili ona dönüp durursa oğlum han olsun ve bu altınlı, cevherli, ok torbasını da o oğlum alsın dediğinde, Alango'nun bu sözünü onlar iyi gördüler. Bellerinden altınlı mendilinin (14v) koyup baktılar. Üçünün de mendili dönmedi. Meğer Cengiz'in bir ipek mendili var idi. O da bıraktı. Onun mendili dönüp durdu. Onlar bu işe görüp şaşırıldılar ve öfkelerinde söylediler. Bu annemiz Alango gayet cadı imiş. Gözümüzü bağladı dediler. Gönüllerine kötülük alıp gittiler. Ama her zaman Cengiz'i öldürmek maksadında yürür idiler. Ondan sonra bu genç oğul Cengiz, bu ağabeylerim bana düşman oldu. Beni öldürürler diye başından korkup; insanlarını, adamlarını kışkıp gidelim diye birleşip bir iki üç yiğidi kendine bağlayıp, annesi Alango'ya geldi.(15r) dağda makam, yer, yurt tutarım; kuş, kurt avlarım. O avladığım, aldığım kuş tüyünü yolarım, onu suya bırakırım. Bizim yaşadığımızı o kuş tüyünden bileceksin. Ayı bağırtırım, arsları koştururum. Her kim beni izleyecek, soracak olursa bundan bilsinler, anlaşılar dedi. Kendileri gitti, annesi ağlayarak kaldı. Ertesi gün halk onu görmeye geldiler ise Cengiz'i görmediler ve sordular, Cengiz Hanımız nerede dediler. Aradılar, istediler; bulamadılar. Üzülüp, inleyip, ağlaştılar. Ondan sonra gelip Alango'dan sordular. O da söylemedi. Cengiz Han yurdun dışına çıkıp gittikten sonra ağabeyleri Bodonçar, Kagançar, Salçut halka zulmettiler, güçlük kıldılar. Halk dayanamayıp Alango'ya gelip söyledi: Ay Alango! o oğlum Cengiz'i gösterince, göster meden canımızı alsaydın. Şimdine için gösterip canımızı aldın? Ağlaşıp toplaşıp, ay Alango, Cengiz Hanımızın haberini bizlere söyle. Bizler onu istemeye gideceğiz dediler. O zaman Alango söyledi: “Ah, vay halk oğlu! Onun gibi(öyle)olsanız oğlum Cengiz'i sevseniz; sabahleyin beş, altı boyun iyi, lâıyk insanları geliniz! Onlara yolunu, izini göstereyim” (15v) sabah vakti ile altı boyun iyi insanları geldiler, sordular. Yolu nerededir dediler. O zaman Alango söyledi; “Peki şimdi varıp şu Tekelik suyuna bakıp durunu! Haberigelir” dedi. Bunlar su kenarına varıp, bakıp durdular. Hiç bir şey görmediler, meğer bir miktar (grup,grup) kuş tüyü gördüler. Yine dönüp geldiler. O zaman Alango sordu: “ Ne gördünüz?” dedi. Onlar söylediler. Yok, hiç bir şey görmedik. Meğer bir miktar kuş tüyü gördük dediler. O zaman Alango söyledi: “Hay bilin! Şimdi benim oğlum Cengiz'in haberi işte o sizin gördüğünüz kuş tüyüdür dedi. Sizler işte bu Tekelik suyunu gezip arayınız! Tekelik suyunun başında Körgülen denilen Kara Dağın başında beş, altı ağaç olur. İşte o yerde makam (16r) tutarım demişti. İşte o tüyü izleyip, takip edip varınız dedi. Ama Tekelik suyunun eski töredi odur ki, gündüz taşıp yatağından aşar, gecesi sabahına düşer dedi. O zaman yine Alango onlara söyledi. Şimdi sizler o yere varıp, ulaşın her ne arasanız, görseniz sizler burada ne kişileriniz, kimlersiniz diye sorduğunda Duyın diyeceksiniz. Ama benim oğlum Cengiz'in tanınması için nişanı, izi udurki; beyaz elbiseli, gök mavi atlı, altın başlıklı, yüzü pek güzel altın ok torbası, erkek yüzlü Cebra'il gibi doğrudur. Atını kamçılısa kaybolmuş gibidir. Ondan onu bileceksiniz dedi. Ama Cengiz Han'ı istemeye varan, giden beylerin adları bunlardır: İlk önce Uysın Maykı Bey, ikincisi Kaldar Bey, üçüncüsü Ordaç Bey, dördüncüsü Kıpçak Bey, beşincisi Tamyar Bey, altıncısı Kerait Bey, yedincisi BuBurtak Bey, (16v) sekizinci Temir kutlu Bey, dokuzuncusu Mutyan Bey, onuncusu Tangut Bey idi. Bu on bey; toplanıp, ortaklık kılıp Cengiz Han'ı sevip onu istemek kastında, niyetinde oldular. Ama dört bey bunu istemeye yaraşmadı, (razi olmadı) Elimizdeki hanımızı bırakıp uzaktan istememiz boş dediler. Onların biri Kontrat Bey ikincisi Katay Bey, üçüncüsü Salçut Bey dördüncüsü Kıyat Bey idi. Ama bu katay Salçut, Kıyat üçüde halk oğlunu beyleri idi. Kongrat bey onların güvenli ortakcısı idi. Kongrat Bey Cengiz han'ı istemeye, aramaya gitmedi. Bu söylenen on kişi o Kongrat'a bakmadılar, gittiler. Ama Uysın Maykı Bey, diğer beylere bildirmeden Alango'dan mühürlü yüzüğünü aldı. Ondan sonra Teklik suyunu dolanıp gittiler. Üç ayada varıp ulaştılar. Bu üçü kaya dağına çıkıp baktılar. Arkalarından bir beyaz saray, bir mavi saray gördüler. Yine geri dönüp biraz geldiler. O saraylara(17r) girmediler. Orada bir dağ vardı o dağın önünde yattılar. Biraz durdular hiçbir iz bilmediler. Meğer biraz sonra bir ses geldi. Karga bağırmış gibi, insan konuşmuş gibi. Yürüyüp baktılar. Bir az kişi (birkaç kişi) gelmişti. Yolunun yolunda çıkar. Şu dağın önünden biri gelmiş benziyor dediler. Ama bunların sesini duyup; sesleri dindi. O gün hiçbirşey bilmediler. Ertesi gün ayı bağırdı, arslan kükredi. Bildiler ki Cengiz Han av avlamaya (avlanmaya) çıktı dediler. Bunlar o sesi işitince yürüyüp vardılar. Gördiler ki gök atlı, beyaz elbiseli, altın başlıklı, altın ok torbalı, erkek yüzlü Cebra'il gibi güzel şekilli gövdeli Cengiz'i tanıdılar ve bildiler. Ve o gelen Cengiz söyledi. Kimsiniz ne yerden yürürsünüz? Nasıl kişileriniz dedi. Bunlar söylediler. Duyın Duyın! diye. Bunlardan o sözü işittikten sonra gözlerinden kayboldu. Bunlar yine ağlaşıp geri döndüler. O gece endişelenip yattılar. Ondan sonra (17v) yine sabah oldu ise sesler ile bağırdılar. Beyaz doğan, tutyak, beyaz deve yavrusu diye bağırdılar. Hiçbir ses gelmedi ondan sonra yine iki, üç gün yattılar. Yine bir gün ayı bağırdı. Arslan kükredi, bildiler ki Cengizdir. Av avlamaya çıktı diye sevindiler. Yine varıp gördüler işte o insanın kendisidir. Ondan sonra bunlara Cengiz Han söyledi: “Hay sizler kimsiniz? Her zaman bizi izleyip yürürsünüz” dedi. Bunlar söylediler. Duyın Duyın! diye bağırışıp durdular bunlar böyle ağlayınca Cengiz Han'ın kendisi de ağladı. Yine söyledi: “Hay sizler ne için buraya geldiniz” diye sordu. Bunlar söylediler. Senin ardından ölelim diye yürürüz dediler. Ozaman o Cengiz Han söyledi: “ Hay size buraya gelmeyi kim öğretti” dedi. Bunlar söylediler. Bizlere bir merhamet edip buyuran anneniz Alango (18r) öğretti dediler. O zaman Cengiz Han söyledi: “Şimdi öyle olsa hani bana annemin bir izi, belirtisi var mı?” dedi ise (dediğinde) diğer beyler durdular. Ama Uysın Maykı Bey elinden, Alango'dan almış olduğu mühürlü yüzüğü çıkarıp verdi. O zaman Cengiz Han yüzüğü alıp baktı ise (baktığında) Alango'nun mühürlü yüzüğü tanıdı ve gülüp söyledi: “Ay Markı Bey! Eğer ben han olursam, beylik senin olsun” dedi. Eğer sen mühürlü yüzüğü alıp gelmesen, bana annemin bir izini getirmesen ben size yoktum ve siz bana eş, dost, yoldaş olmaz idiniz dedi. Ama bu sözden diğer beylerim, sizler hepiniz benim canınısınız dedi. Geliniz şimdi hepimiz dönelim. Orada varıp oturalım dedi. Saraya vardılar. biraz orada yatıp yemek yediler. Çeşitli şaraplar içtiler. Sönmez mum, tükenmez yemek yediler. (18v) Ondan sonra Cenhan yine söyledi: “ Geliniz! Şimdi ortaklık edip oturalım. Sizler ki bizi isteyip, arayıp gelmişsiniz. Sizler hangi boy, halk ile birsiniz” dedi. Bunlar ayağa kalkıp rica ettiler ve de söylediler: “Ay ulumuz, büyüğümüz, hanımız, canımız. Gelen boydan sorsanız, bizler buraya sizi istemeye, aramaya gelen on kişiyiz. Dokuz boydan dediler. Ama Kaldar bey yalnız ayrıldıdır, kebdisi tektir. Anneniz Alango bizlere emredip gönderdi. Ama Kongrat Bey

sizi aramaya, stemeye gelmeye yanaşmadı, razı olamdı ve o kendisi de boyu ile, senin ağabeylerinin önündedir dediler. Bizler sizin mübarek yüzünüzü arzularız aramızdan takip ederek geldik. Size dahil olduk. Hem kendimizde Bütün boyumuz, halkımız ile senin kulunuz dediler. O zaman Cengiz Han bu sözü işitti ise (işittiğinde) sevinip söyledi: “Ay beylerim, büyüklerim! Şimdi bugünden sonra siz benimsiniz. Ben sizinim” dedi. Orada bunlar (19r) Cengiz Han’dan bu sözü işittiler ise çok sevindiler ve şimdi seni bizlere Tanrı verdi. Onun şükürlüğü için bu binip gelmiş olduğumuz atlarımızı azat edip bırak dediler. Binip varmış oldukları atlarını Cengiz Han’ı bulmaları için azad kıldılar, serbest bıraktılar. Ondan sonra Cengiz han bunlara söyledi: “ Hay beni ne ile götürürsün?” dedi. Onlar ne ile alıp alıp varacaklarını bilemediler. Ama Katlar Bey söyledi Ben bir hüner çıkarayım dedi. bunlar söyledi, göster dediler. Hiç kimse bilmez idi. kendi ustalığından bir araba yaptı. Şimdi arabanın pirimi sorsalar, Yalın Bey’in oğlu Katlar Bey’i demek gerekir. Orada yine arabayı hazırlayıp, tamamladıktan sonra Cengiz Han’ı arabaya oturmaya çağırdılar, rica ettiler. Cengiz Han gelip arabaya baktı. Hoş, iyi yapmışsın diye Katlar Bey’i övdü. Ondan sonra Cengiz Han arabaya oturdu. Buran Beyler kendileri araba sürdüler, çektiler. O zaman Uyşın (19v) Maykı bey söyledi: “ Ay beyler ben sizin hakkınızı veremem. Ayağım kısadır” dedi. O zaman beyler söylediler. Şimdi ne yapacaksınız? O zaman Maykı Bey söyledi. Ben handan rica edeyim, izin verirse han ile arabaya oturayım. Hanginiz arabayı çekmezse ben ona dayak ile arkasından vurayım, dürteyim dedi. O zaman bunlar söylediler. İyî öyle yap dediler. ondan sonra Maykı bey, Cengiz Han’dan rica etti ve söyledi: “Ay hanım! Benim ayağım kısadır. Arabayı çekemem. İzin verirsen ben senin ile arabaya oturayım” dedi. O zaman Cengiz Han söyledi. gelip otur dedi. Ondan sonra bu beyler birkaç günden sonra gelip Cengiz han’ı alıp Alango’nun şehrine vardılar. Alango’ya haber verip saraya indiler. Ama o zaman Cengiz Han’ın ardından hangisinin (20r) ineceğini bilmediler. O zaman Maykı Bey söyledi: “Ay hanım! Sizden sonra araba çeken öküz inermi? onu koşturan sahibi mi iner?” dedi ise (dediğinde) O zaman Cengiz Han söyledi. Sahibi inmeden öküz iner mi dedi. ise Maykı Bey sanılarak yürüyüp indi. Hanın sağ yanında yerini aldı. Diğer beulerde oturdular. Ertesi gün Cengiz Han dört boy ilinin insanına büyük bir bozgun yaptılar. İşte o büyük bozguna Bodançar, Kaginçar, Salçut ve Kongrat Bey’in hepsini kırdılar, öldürdüler. Aman vermediler. Ama o zaman Kongrat Batır’ın bir kız kardeşi vardı. Börte Kuçın adında idi. O Börte Kuçın büyük bozguna ölmesin, helak olmasın diye dört oğlu aldı. Gizleyip büyüttü. Birisi Bodonçar’ın oğlu idi. İkincisi Kaginçar’ın oğlu idi. Üçüncüsü Salçut’un oğlu idi. Dördüncüsü Ağabeyleri Kongrat (20v) Bey’in oğlu idi. Hç bir halka bildirmediler. O zaman halk oğlu anlaşıp, uğraşıp meydana çıkardılar ve hana varıp söylediklerinde Cengiz han öfkelenip, insanları gizleyen kimdir dedi. O zaman duran beyler söylediler: “Ay hanım! Kongrat Bey’in kız kardeşi Börte Kuçın gizlemiştir” dediler. O zaman han söyledi. Varın onu buraya çabuk getirin dedi ise ok gibi vardılar. Börte Kuçın’a söylediler. Çabuk ol, seni han çağırır dediler. O zaman Börte Kuçın bu sözü işitti ise iyi varayım diye ayağa kalkıp sırtına kışık elbisesini giyiniş, örtündü ve bir kırmızı ipek örtüsü vardı. Onu giydi ve bir siyah tilki başlığı vardı. Başına giydi ve o gizlediği alıp baktığı, dört oğlu, kendi ile birlikte aldı. O oğullarının birisi onbir yaşında (21r) ve birisi on iki yaşında ve birisi on üç yaşında, yine birisi on dört yaşında idi. Bu oğlanlar pek güzel idiler. Börte Kuçın’ın kendide onlardan beş yaş büyük idi. Öyle güzel insan o zaman hiç kimse görmemişti. Tanrı kudreti ile meydana gelmiş idi. Kırk kulaç(arşın) saçı vardı. Ardından iki bakıcı altın tabağa saçını koyup yürütürdü. O zaman halk oğlu söyledi: “Ay Börte Kuçın! sen bu kadar güzel görünüşlü bir insansın. Ne için böyle iş yaptın? Bu oğlanları gizledin, hırsız oldun” dediler. o zaman Börte Kuçın söyledi: “Ay halk oğlu ben size ne iş yaptım? Hırsız olsam hana hırsız oldum diye cevap verirdi. Ondan sonra Börte Kuçın’ı oğlanlar ile Cengiz Han’a alıp geldiler. Han da bunun güzelliğini, uzun saçını görüp şaşırıldı. Söyledi: (21v) “Ay Börte Kuçın! Ne için bana hırsız oldun, bu oğlanları gizledin?” dedi. O zaman Börte Kuçın, rica edip söyledi: “Ay hanım! Ben seni korumak için hırsız oldum, gizledim” dedi. Ozaman Cengiz Han söyledi, Ne için beni korudun dedi ise Börte Kuçın söyledi: “Ay hanım! Senin canına güç, sıkıntı olur dedim. O zaman han söyledi. Benim canıma niçin güçlüki sıkıntı olur dedi. Börte Kuçın söyledi: “Ay Hanım! onun için ki, Nuh peygamber ‘aleyhisselâm zamanında Hüdâ-yı Tebârek ve Tealâ kafirlere kahr kılıp, tufan suyunu gönderdi. Kafiri tufan suyuna batırdı, gömdü, yok etti ve o tufanda her canlının erkeği ve dişi nesli kesilmesin diye Nuh Peygamber ‘aleyhisselâmın gemisinde sakladı, kurtardı. (22r) Âzât etti. Sen han olsanda Tanrı Tealanın değil misin? Arslan, geyiği er geç yeyip arkasındaki dönüp almaz, âzât eder, gönderir. Ay hanım! Sen insansın. Beni ve bu oğlanları azat edeceksin. O öfkeli kötü bozguna halk oğlu bunların kadrini, kıymetini bilmezler, öldürürler. Tohumu, nesli, soyu kesilmesin diye alıp sakladım dedi. O zaman Cengiz Han söyledi: Hay senin şu güzel delilli sözün için ve de senin deniz gibi gönlün için yüz bin ölümden âzâd olsun dedi. Gel şimdi ey Börte Kuçın! Gönlümü üzme. Kendini benden ayırma dedi. O zaman Börte Kuçın söyledi: peki, siz beni severseniz ben sizinim dedi. Ondan sonra Cengiz (22v) Han’ın gönlü eridi. İkiş birbirini kabul edip helâl çift oldular, evlendiler. Halka büyük şenlik yaptılar. Bu dünyayı geçirdiler. Yine gizli kalmasın ki Cengiz Han’ın Börte Kuçın’dan dört oğlu oldu. Büyük oğlu Yüçü han, ikincisi Çaday Han, üçüncüsü Keray Han, dördüncüsü Toli han denilendi. Yine ondan sonra Cengiz Han güzel huyu ile adil Sultan olmakta idi. Nesli, askeri ile yürüyüp savaşıp çok hanları, sarayları kendine baktırmıştı, tabî kılmişti ve de onun adı, ünü dünyaya yayılmıştı. Ondan sonra Cengiz Han kâdini isteyen, arayan, varan beylerin her birine yer, makam tayin edip belirli kılıp, memleket ve halk verdi, başışaldı. (23r) Ondan sonra Cengiz Han işte bu beylerin hepsine kendilerine has damga, kuş, ağaç, yer verip çok çok halk kılıp ayırdı. Önce ilk olarak Bodonçar’ın oğlu Kıyat’a söyledi. Senin ağacın karakoyun olsun, kuşun atmaca olsun, yerin “Aru çan” olsun, damgan açamay olsun. Yani kahkaha çiçeği damga olsun dedi. şekli işte budur. Yine ondan sonra Cengiz Han Kongrat Bey’in oğlu Sengle’ye söyledi. Ay Sengle! Senin ağacın elma ağacı olsun. Kuşun şahin olsun, yerin “kongrat” olsun, damgan ay damga olsun. Şekli işte budur. Yine ondan sonra Cengiz Han söyledi. Ay kuşın Maykı bey! Senin ağacın kara ağaç olsun, kuşun kara kuş olsun, yerin “Salavat” olsun damgan süpürge olsun. Şekli işte budur. (23v) Yine ondan sonra Cengiz Han Ordaç Bey’e söyledi. Ay bin ok torbası Ordaç, yani bin tütlük ondan kaldı. Ordaç Bey pek de zengin kişi idi. Savaşta çıkar olsa (çıktığında) bin ok torbası kişi ile çıkardı. Cengiz Han Ordaç’a söyledi. Ay Ordaç! Senin ağacın kayın olsun, kuşun şahin olsun, yerin “Alaç” olsun, damgan kuş kaburgası olsun dedi. Şekli işte budur. Yine ondan sonra Cengiz Han söyledi. Ay Tamyân Bey! Senin ağacın kavak olsun, kuşun atmaca olsun, yerin “Tutya” olsun, damgan çengel olsun. Şekli işte budur. Yine ondan sonra Cengiz han söyledi. Ay Kıpçak Bey!, Senin ağacın karaağaç olsun, kuşun karakuş (kartal) olsun, yerin “Tok Sabâ” olsun, damgan tarak olsun dedi. Şekli işte budur. Ondan sonra yine Cengiz Han söyledi. Ay Çormatı Bey! Senin ağacın dişbudak (ot ağacı) olsun kuşun (24r) kartal olsun, yerin “Ak Taylak” olsun, damgan güçlü çatal olsun dedi. Şekli

işte budur. Ondan sonra Cengiz Han söyledi. A Kerait Bey! Senin ağacın ihramur olsun, kuşun kaz olsun, yerin “Ar börü” olsun, damgan göz damga olsun dedi. Şekli işte budur. Yine ondan sonra Cengiz Han söyledi. Ay Mutyan Bey! Senin ağacın üvez(kuş tanesi) olsun, kuşun turna olsun, yerin “Baygograd” olsun” olsun, damgan kemer olsun. Şekli işte budur. Ondan sonra yine Cengiz Han söyledi. Ay Burçan Bey! Senin ağacın Meşe olsun, kuşun serçe olsun, yerin “Ak togan” olsun, damgan çagalbay olsun dedi. Şekli işte budur. Ondan sonra yine Cengiz Han söyledi. Ay Barkıt Bey! Senin ağacın Akçağaç olsun, kuşun hüd hüd olsun, yerin “Burunç” olsun, damgan kardelen olsun. Şekli (24v) işte budur. Ondan sonra yine Cengiz Han söyledi. Ay Kağınçar’ın oğlu Katay! Senin ağacın ardıç olsun, kuşun leylek olsun, yerin “Taylak” olsun, damgan seri olsun dedi. Şekli işte budur. Ondan sonra yine Cengiz Han söyledi. Ay Kaldar Bey! Senin ağacın sandal olsun, kuşun güvercin olsun, yerin “Arnab” olsun, damgan kepeç olsun, dedi. Şekli işte budur. Yine ondan sonra Cengiz Han söyledi. Ay Salçut Bey! Senin ağacın dişbudak olsun, kuşun bülbül olsun, yerin “Barlas” olsun, damgan ay damga olsun dedi. Şekli işte budur. Ondan sonra yine Cengiz Han söyledi. Ay yemir Kutlu Bey! Sen sıradan bayağı insandan zenginliğin ile çok mal vermen ile beylik buldun. Senin ağacın kızılğaç olsun, kuşun saksagan olsun, yerin “Taban” olsun, damgan yarım tarak olsun dedi. Şekli (25r) işte budur. yine Cengizhan’ın kendisinin yeri “Çan Kaba”denildi. Cevgiz Han, işte bu söylenen beylerin her birisi asker başı, komutan yapıp saraylar almaya gönderdi. O büyük güçlü askerlerde, ordularda halk oğlu birbirini kendi yeri ile bulur idiler. Şimdi bütün yerlerin adları bunlardır: Önce han yeri “Çan”, ondan sonra bütün beylerin yerleri bunlardır: Aruçan, Kongrat, Salvat, Alaç Tutya, Tok Sabâ, Ak Taylak, Ar Börü, Bayongrat, Ak togan, Buruç, Taylak, Arnav, Barlas, Taban. Yine bilineki, Cengiz Han her zaman geyik avlamayı çıkar olsa, işte bu söylenen beyleri, kuşları ile alıp çıkardı. Şimdi o kuşların adlarının tamamını toplayıp söyleyelim: Önce Cengiz Han’ın kendi kuşu iki karakuş idi. Diğer beylerin kuşları bunlardır: Atmaca, Şahin, Karakuş, Şahin, atmaca, katrak, kaz, turna, serçe, hüd hüd, (25v) leylek, güvercin, bülbül, saksagan. Yine bilinen oldu ki Cengiz Han’ın kendisinin ağacı çınar idi. Diğer beylerin de ağaçlarının tamamını toplayıp söyleyelim: Karakoyun, elma ağacı, kara ağaç, kayın, kavak, kara ağaç, dişbudak, ihlamur, üvez, meşe, Akçağaç, ardıç sandal, dişbudak, kızıl ağaç. Yine bilinen olacak ki, Cengiz Han’ın kendisinin damgası kuşbaşı denilen damga idi. Şekli işte budur. Diğer beylerin de damgalarını toplayıp söyleyelim: Yine bilinen olacak ki Cengiz Han söylenen beylerin her birisine savaşmaya uygun görünüş, güç olması için birer göğüs torbası atayıp verdi. İlk önce Cengiz Han’ın kebdisinin göğüs torbası”Buyan” hizmet denilen torba idi. Büyük oğlu Yüçi’nin “Karataş” denilen torba idi. İkinci oğlu Çaday’ın “Altın Sadıl” denilen torba idi. Üçüncü oğlu Keray’ın “Zırh” (26r) denilen torba idi. Ondan sonra Cengiz han beylerinin her birisine birer göğüs torbası verdi. Ondan sonra Bodonçar’ın oğlu Kıyat’a “Kale” denilen torbayı verdi. Kongrat’a “Ay koltuk” denilen torbayı verdi. Maykı’ya “Sığır” denilen torbayı verdi. Ortaç’a “Çeçegöz” denilen torbayı verdi. Tamyana’a “Köylekse” denilen torbayı verdi. Kıpçak’a “Kök Yaka” denilen torbayı verdi. Çormatı’ya “On Karış” denilen torbayı verdi. Kerait’e “Uyılma” denilen torbayı verdi. Mutyan’a “Katı Kabak” denilen torbayı verdi. Buçan’a “Kuskaç” denilen torbayı verdi. Borkıt’a “Körleç” denilen torbayı verdi. Kağınçar’ın oğlu Kıyat’a “Boz Kalpak” denilen torbayı verdi. Kaldar’a “Çuka Turgay” denilen torbayı verdi. Salçut’a “Kuyurçak denilen torbayı verdi. Temir Kutlu’ya “Buzav Baş” denilen torbayı verdi. Şimdi işte bu torbaların tamamının adlarını toplayıp söyleyelim: Buyan, Karataş, altın sanduk, bekter(zırh), öt yireke, kala, ay koltuk, sığır, çeçegöz, köylekse, kök yaga, on karış, (26v) bozkırda yürür idiler. Kaplan denilen geyiği gördüler. Her birisi oklarını yakalarına gizleyip, hazırlayıp koydular. Kavaları, taşları aştılar. Hiç birisi ulaşamadılar. Sonunda; Üç kişi kovalayıp ulaştılar. kaplanı (ok) atıp devirdiler. Birisi Kongrat Batır’ın oğlu Sengle, ikincisi bin ok torbalı Ortaç, üçüncüsü Tamyana. Bu üç kişi kaplanı öldürüp Cengiz Han’a getirdiler. Han buların bu erliklerini görüp şaşırıldı. Her birisine biner tane ödül verdi. Her yerde, mecliste; bunların erliklerini söylerdi. Yine günlerden birgün Cengiz Han, ava beyleri ile çıkıp yürür idi. Bozkırda bir yaban geyiği gördüler. (27r) kovaladılar. Burçan bey’in bir hızlı atı vardı. Hızlılığında öyle idi ki; yaban geyiğine yetişip, boynuzundan tutardı. Burçan Bey yetişipgeyiği (ok atıp) yıktı, devirdi, hanın önüne getirdi. Han ona da elli tane ödül verdi. Hergün işte bunu gibi zevk, sefa kılar idiler. (sürmekteydiler) Yine günlerden birgün söyledi. Ay beylerim! Varsınlar kuş avlayıp getirsinler diye emretti. beylerin her birisi kuşlarını alıp çıktılar. Kuşlar avlayıp getirdiler. Kıyat şahin kuşu ile beyaz kuş yakaladı. Sengle doğan ile turna yakaladı. Ortaç Şahin ile kaz yakaladı. Tamyana atmaca ile bödene yakaladı. her birisi kuşlu kuşu ile yakaladıkları kuşlarını alıp geldiler. Cengiz Han’ın önüne saldılar, bıraktılar. han bu kuşları görüp her birisine binertane ödül verdi. Ama Kıyat’a, Sengle’ye, Ortaç’a, Tamyana’a ikişer bin tane ödül verdi. Ondan sonra Cengiz Han büyük oğlu Yüçi’ye gerçek, esasmal onda bulunur diye altın (27v) gümüş çoktur, yurdu geniştir diye Termiz vilayetinde hanlığa koydu ve ikinci oğlu Çaday’ı ilin büyüğü onda olur diye on bin türlü halk onda olur, büyük yurttur diye Hindistan vilayetinde hanlığa koydu. Üçüncü oğlu Keray’ı erkek gibi giyinir, göğüs torbasını kuşanır, kılıcı çoktur diye asil halktır deyip Körel vilayetinde hanlığa koydu. Dördüncü oğlu Tolay’ı halkları merhametlidir diye, uzak yurttur diye erkek gibi giyinir; kumaşı, ipek giysisi, bezi çoktur diye işi, mevkisi, yemeği, tatlısı, kaymağı büyük yurttur diyerek Meskev (Moskova) vilayetinde hanlığa koydu. Her birine işte bu söylenen vileyetleri, halkı ile onlara paylaştırdı. Şimdi o şahirler deki hanların temeli, köküne bunlardandır. Ondan sonra yine biliniz ki Cengiz Han peygamberimiz Muhammet Mustafa Sallallahu’aleyhiveselam tarihinden (28r) Sonra, beş yüz kırk dokuzuncu yılda idi. Domuz yılında, Zülkadde ayında anadan doğdu. Ondan sonra Cengiz Han yetmiş iki yıl ömür geçirdi, yaşadı. On üç yaşında hanlığa oturdu. Han oldu. Elli dokuz yıl hanlık sürdü. Cengiz Han’ın doğduğu şehrin, durduğu yurdu Katay idi. Yine yetmiş iki yılından sonra domuz yılında, mübarek Ramazan ayının on dördüncü gününde, tarih altı yüz yirmi dördte dünyadan göçtü, öldü. Sözü dünyada kaldı. Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun. (29r) Aksak Temir destanın beyanında bir bölüm: Şimdi Hazret’i Aksak Temir’in neslinde bahsedelim. Hindistan şehrinde Cengiz Han’ın oğlu Çaday Han idi, hanlık yapıyor idi. Günlerden birgün yatıp uyudu. Kötü düşer, rüya gördü. Korkup selkinerek uyandı. Tir tir titreyerek kalkıp durdu. Fal bakıcıları çağırtdı. Geleceğine, talihine baktırdı, söyledi ki; kendi ülkende Almalık denilen köyde, bir kişiden tehlikeniz vardır. O kişi haydut oğlu, aşçı oğlu, bekeçi oğlu, tavukçu oğlu, elbiseci oğlu Taragay denilen kişidir dediler. Ama o Taragay’ın izi, işaretini, nişanı odur ki omzunda beni var, ol gözünde akı vardır. O Taragay’ın karısı hamiledir. Onun karınıdaki çocuktan ecelin, ölümün yetişir dediler. O zaman (29v) Çaday Han fal bakıcılardan bu sözü duyup o Almalık köyündeki Taragay’ı isteyip, aratıp buldurdu. Çaday Han’ın karşısına alıp geldiler, baktılar. O söylenen izleri vardı. Omuzunda beni var, sol gözünde akı vardı. Hem Çaday Han sordu. Ay Taragay! Senin hamile karın var mı? dedi. O Taragay söyledi. Evet var dedi. Ondan sonra Çaday Han

söyledi. Ay Taragay! Senin karının karnındaki çocuğun beni öldürmüş. O doğmadan önce ben onu öldürürüm diye Taragay'ın karısını aldırıldı. O kötü olan, önceden verilmiş hükme; önlem ile bozmayı diledi. Ama Hak Teala'nın hükmü nasıl bozulur? Ondan sonra birleştiler. Bu kadını öldürelim deyip, içini yaralım dediler. O zaman Çaday Han'ın kendisi söyledi. Beni bu kadının karnındaki çocuk öldürecekse, o karnındaki çocuğunu, diz çöktürüp öldürün. Annesi ölmesin dedi. Ondan sonra o kadını yere yatırıp, onun gibi diz çöktürdüler ki; aklı gitti. Öldü. Ondan sonra Han söyledi. Şimdi çocuğu değil (30r) annesi ile öldü olacak ki; göndersinler dedi. Ondan sonra o kadını kaldırıp alarak arabaya bırakıp gittiler. Ondan sonra Çaday Han korkudan kurtuldu deyip durdu. Hanlığıyla gururlu, meşgul idi. Ondan sonra yine birkaç günden sonra o zavallı, diz çöküp ölen kadının gözü parladı. Bir erkek oğlan doğurdu. O oğlan alıp baktıklarında; bir ayağı topal idi. O zaman söylediler ki; işte böyle bir eziyetten ölmeden kurtulup doğdun. Canın demirmiş dediler. O oğlanın adını o nedenle Aksak Temir koydular. Şimdi Hazret-i Aksak Temir'in temeli, kökeni Barlas denilen soy olur idi. Neslinde, soyunda hanlara akraba oğul idi. Ondan sonra yine Aksak Temir'in babası, annesi öldü, yetim kaldı. Beslemeye, bakmaya hiç uygun kişi bulmadı. Sonunda, kendisi yürüyerek, erkeklige erişti sonra (30v) topluluktan çıkıp yalnız başına Şımaki şehrine vardı. Birkaç gün yürüdü. Ondan sonra Şımaki'da dana (buzağı) bakmaya ücret biçti. Kendine, kendi gibi öksüz, yetimleri kendine bağladı, çevirdi. Altı, yedi oğul olup hergün dana bakar, güder idiler ve oynar idiler. O zaman Aksak Temir günlerden birgün bir bozuk mezar gününden sonra o zavallı, diz çöküp ölen kadının gözü topal ve bir gözü kör karınca geldi ve o kabire tırmanıp minaresine çıkmaya çalıştı. Biraz daha yukarı bindi, düştü. Ondan sonra yine gayret gösterdi ve çıkmaya çalıştı. Tırmanıp kabirin başına bineyim, çıkayım deyince yine aşağıya düştü. Hazret-i Aksak Temir karıncanın bu işine şaşırıp bakıp durdu. Topal karınca utanıp yine üçüncü kez kabir başına binmek, çıkmak için çabaladı, gayret gösterdi. Sonunda tırmanıp kabirin tepesine çıkıp gitti. O karıncadan Hazret-i Mir Temir ibret aldı Kendi kendine gönlünden, içinden söyledi. Ay Aksak! Gördün mü? (31r) Bu zayıf, ayaksız, gözsüz karınca gayret gösterip ağlayarak, tam tepesine bindi. Yukarı çıktı. Ben de gayret ile han olup il gün şehirler alıp, vilayetler meydana getirsem hiç şaşılacak acayip bir şey olmaz. Eğer Tanrı Tealâ emretse diyerek gönlüne bu fikri salıp yürür idi ve o oğlanlar ile oynar idi. Günlerden bir gün Aksak Temir söyledi. Ay yiğitler! Gelin bir yere bir şey koyalım. O koyulan şeyi kim ilk yürüyüp yetişip alsa onu aramızda han yapalım dedi. O zaman o yiğitler söylediler. İyi öyle olsun diyerek uzağa bir şeyi koydular ve bütün oğlanlar yürüdüler. Aksak Temir de yürür idi. Yürüyüp oğlanlar gibi varıp alamadı. Onun içinde aksak idi. Ondan dolayı bir oğlan yürüyüp geçip, o konulan şeyi alayım, ilk ben han olayım deyince; ondan önce o şeyi Aksak Temir başlığı ile taşıyıp vurdu ve söyledi. Ay yiğitler! Sizlerden önce ben yetiştim, ulaştım. Ben han olurum dedi. O birisi (öbürüsü) söyledi. Yok! senden önce ben yetişip aldım dedi. O zaman Aksak Temir (31v) söyledi. Hey! Senin elin yetişmeden, benim başım yetişti. dedi. Bunlar o söz üstüne birlikte durur idiler. Bir ak sakallı yaşlı insan geldi. Bunlar bu yaşlıya işlerini söylediler. Hanlık hangimize değer dediler. O yaşlı söyledi. Ay yiğitler! Sizler benim sözümü tutar mısınız? dedi. Bunlar söylediler. Ay baba! sen ne dersen işimizi sana buraktık dediler. O zaman o söyledi. Ay yiğitler! Aksak oğlun, sizin elinizden önce başı yetişmiştir. Bunu han yapın dedi. söz bunun sözüdür dedi. O zaman bu diğer yiğitler söyledi. Ay baba! İyi, şimdi yapalım öylece (onun gibi) olsun dediler. Aksak Temir'i kendi aralarında han yapıp oynar idiler. Yine günlerden bir gün Aksak Temir söyledi. Ay yiğitler! Her kim ite bu görülüp duran danalardan bir danayı öldürüp, hepimize yedirse doyursa; aramızda onu han atayalım dedi. O zaman yine diğeri öldürüp (32r) danayı yıkamadılar. Aksak Temir bir danayı öldürüp pişirdi. O oğlanlara yedirdi, doydular. Ondan sonra Aksak Temir'i kendi aralarında han atadılar. Ondan sonra geri dönüp evlerine geldiler. Dananın sahibine söylediler. Dananı kurt yedi diye. O da bir şey söylemedi. Kurda emretmiştir dedi. Ondan sonra günlerden bir gün Aksak Temir bu oğlanlara söyledi. Ay yiğitler! Geliniz, bizler hırsız, haydut olalım; tüccarları, satıcıları talan edelim. Malını alalım dedi. O zaman bu oğlanlar, iyi olsun dediler. O zaman Aksak Temir söyledi. Size sözüm odur ki, şimdi bu gece her biriniz, hiç başka şey almayınız. Meğer düşman kuralını koymayınız, alınız dedi. O zaman orada bir bozuk kervan saray var idi. Birleştirdiklerini oraya koydular. Gecenin yarısında gelip birbiriyle buluştular. Birisi zincir giyip, silah alıp; birisi ok, ok torbası kılıç alıp işte Şımaki şehrinde çıkıp gittiler. Hindistan şehrine varıp, Hindistan şehrinin yolunu gözetleyip yattılar. Geçen, (32v) gelen satıcıları, faizcilerini astılar. Mallarını aldılar. büyük soygunculuk yaptılar. Azan, tozan; babadan anneden bıkan oğlanlar; zenginden kaçan kullar ona doğru toplandılar, bağlandılar. Her kim dışarıdan gelip ona bağlansa; güzel ödüller vermeye başladılar. Tüccarlarını, satıcılarını mahvettiler. Kulu, hizmetçiyi yoldaş, arkadaş yaptılar. Bir, iki yüz ; üç yüz kişi oldular. Geçene gelene soyar idiler. Yol kesildi. Kervan halkı yürüyemez oldu. O zaman Hindistan padişahı, Çaday Han'a haber ulaştı. Yolu haydutlar beklemektedir. Kişiyi yürütmektedir diye. Ondan sonra Çaday Han, elçi gönderdi üç yüz kişi gelip, Aksak Temir'e söylediler. Ay aksak! ne için sen böyle hırsızlık yaparsın, yolları bağlarsın dedi. O zaman Aksak Temir'in askeri o gelen elçinin başını öldürdüler. Diğerrinin tamamını kendilerine yoldaş yaptılar. Çok fazla ödüller verdiler. Bu haber yine Çaday Han'a duyuldu. Yandı, yıkıldı. Yine ikinci defa elçi gönderdi. (33r) O ikinci gelen elçinin başını gönderdi. Diğerrlerini alıp yanında bıraktı, yoldaş yaptılar. Ondan sonra Çaday Han yine üçüncü (kez) elçi gönderdi. O haydutlara altın, gümüş, armağan verdim. Geçene, gelene, tüccara dokunmasınlar diye. O zaman bunlar söylediler. Şimdi Çaday Han'ın hazinesinden, bizim hazinemiz daha çoktur. Gerek olursa; malı hazineyi bizden alsın dediler. Ondan sonra yine birkaç günden sonra Çaday Han, kendi askerini toplayıp gelmektedir diye Aksak Temir'e haber ulaştı. O zaman Aksak Temir binlerce karşı casus gönderdi. Çaday Han geliyor muymuş diye. O casus varıp gördü Çaday Han gelmektedir. Casus varıp onların arasına girdi. Çaday Han otuz kişi ile birlikte ileriden, önden geliyordu. Bu gelen casusu gördüler. Bundan sordular. Hay! Yolda hırsız, haydut var mı diye. Bu söyledi. Yok, hiç görmedim, bu yolda şüphesiz, tereddüdsüz yürüyün, hırsız yoktur dedi. Bunlar bunun bu sözüne bakıp, hırsız yokmuş, bizim geleceğimizi duyup kaçmışlardı dediler. İleri geçip gittiler. Bu casus kendi yürüyeceği yola gitti. Onlardan ayrılıp bozkıra çıktıktan sonra kaçtı. Çaday (33v) Han'ın otuz kişi ile gelip yürüdüğünü Aksak Temir'e gelip söyledi. Orada Aksak Temir söyledi. Öyle ise çabuk şimdi otuz deveye yük yüklediriniz dedi. Şu ok gibi kısa zaman içinde otuz deveye mal yüklediler. Çaday Han düşmüş yatıyordu. Bunlar karşısına geldiler. Çaday bunlara uzaktan konuştu. Sizler nasıl kişilersiniz, yolda haydut gördünüz mü? dedi. Bunlar söylediler. Yok hiç görmedik dediler. Ondan sonra Çaday Han bunların karşısına geldi. Orada bunlara söyledi. Hay! Sizler nasıl kişilersiniz, kimlersiniz? Onlar söylediler. Siz kendiniz kimsiniz? Bunlar söylediler. Bizleri sorarsanız biz Çaday Hanız. Haydutları aramaya çıktık dediler. Orada bunlar söylediler. Öyle olsanız biz satıcılarız. Bizden malımızın damgasını alınız. Bize yol yürümeye ticaret yapmaya güzel olur idi.

dediler. O zaman Çaday Han bu söze sahiplenip durdu. Emretti damgasını alınız diye. Bunlar bize her halde bir zarif, nadir, latif mal alıp gelmiştir dedi. Ondan sonra Çaday Han'ın adamları (34r) yüklerini aktarıp damga alayım deyince Aksak Temir'in adamları bir bir tutup öldürdüler. Hazret – i Mir Temir'in kendisi de Çaday Han'ın öldürmek için tuttu. Çaday Han söyledi. Ah ay Aksak! Ben sana iyilik yaptım, sen bana kötülük yapıyorsun, öldürüyorsun dedi. O zaman Aksak Temir söyledi. Sen gafil değilsin ben gafilim. Sen kendine kötülük yapmazsın. Ben kendime iyilik yaparım dedi, öldürdü. Başını, kesti. Ondan sonra Aksak Temir'in kendisi Hindistan şehrine varıp orada han oldu ve bu kalan askerine eşya gönderdi. Diğer yol ile gelsinler diye askerine haber ulaştığında hemen gelip onlarda şehre indiler, şehri aldılar. Ondan sonra bu Çaday Han'ın ardında kalan askeri bu haberi, bu işleri bilmeden, orada hanımıza yetişiriz; burada yetişiriz diyerek varıp durmaya, yetişip almak için geri döndüler hanlarını kaybedip geldiklerinde, şehri Aksak Temir almıştır diye hiçbir şey yapmadılar. Aksak Temir'e bağlandılar, boyun eğdiler. Şimdi Aksak Temir Hindistan şehrini işte böyle aldı diye söylediler. Ama ona Tanrı (34v) Tealâ'nın yardımıyla, yoldaş olmuştur. Şehirler, yurtlar almaya; vilayetler bozmaya onu sebep kılmıştır. Her iyi, kötü iş, Tanrı Tealâ'nın emri, hükmü ilemdir. Onun emrinin dışında hiçbir iş olmaz. Ondan sonra o Aksak Temir askeri ile yürüyüp almadığı yurdu bırakmadı. Tanrı Tealâ ona yardım ettiğinde dünyayı kendine baktırdı. Yine de saklı kalmamın ki; Hazret – i Aksak Temir'in iki oğlu var idi. Birisi Safi denilen, ikincisi Vâfi denildi. Büyük oğlu Safi'yi han yapıp, kendi yerine Hindistan şehrine hanlığa koydu. Hazret – i Mir Temir kendi askeri ile İstanbul şehrini almaya hazırlandı. Fazla asker topladı, çok fazlara fillere fazla fazla develere hazine mallar ve çok fazla silahlar yüklettirdi. Sayısız askeri ile Hindistan kavmi ile hareket ettiler. Dağ, taş dopdolu olup yürüdüler Mısır şehrine geldiler. Vuruşup, savaşış, sonunda onu aldılar. Ondan sonra geçip İstanbul şehrini almaya geldiler. Bir yerde durup, konakladılar. Saflar, alaylar bağlayıp vuruşmaya hazırlanıp durdular. Bir söz: O zamanda İstanbul padişahının adı Şah Sultan Han denilen idi. Ona haber ulaştı ki; Aksak Temir şehrini almaya (35r) vilayetini harâp kılmaya geliyor diye. Han Şah Sultan da; askerini, ordusunu hazırlayıp, kuşatıp Aksak Temir'e karşı çıkardı. İki ordu gelip birbirine karşı durdular. Aralarında çok nöbetler, karakollar, bekçiler koydular. Saflar bağlayıp durdular. Ertesi gün iki ordu birbirine karşı karşıya vuruşup ki Şah Sultan'ın ordusu Aksak Temir'in ordusu mahvettiler, kaçırdılar. Ondan sonra gelip İstanbul şehrine toplandılar. Aksak Temir'in ordusu kovalayıp gelip şehri tahrip ettiler. Yani şehir çok darbeye dayanıklı, kuvvetli şehir idi. Beş yıl kuşatıp durdular. Hiçbir adamı alamadılar. Şehir sekiz kat idi. Hiç almak için yürüme fırsatını bulamadılar. Şimdi İstanbul şehrinin şekli işte budur:
.....Bu şehri Aksak Temir vuruşup dövüşmekle alamadı. Sonunda işte böyle bir hile hazırladı ki kendisini hasta yaptı. Tamamen tenine sarı safran sürdüdü. Vücudu, teni, başı, gözü sapsarı oldu. Ondan sonra söyledi. Ay Şah Sultan! Şimdi (35v) bilesin ki bana ecel erişti. Vücudum, tenim, tamamen sarı safran gibi oldu. Günahımın kötülüğünden, şimdi senden rica ederim ki; ben bu işleri, savaşmayı bıraktım. Merhamet edip, sen benimle anlaş gönder diye mektup yazıp gönderdi. O elçi gelip şehrin kapısında durdu. Elçiliğini haber verdi, bildirdi. Ondan sonra o mektubu alıp Şah Sultan'a iletiler. Şah Sultan bakıp gördü. Şayet hiledir, yalandır diyerek inanmadı. O da bunun hastalığını bilmek için adamını gönderdi. Var git, gör dedi. Ondan sonra Şah Sultan'ın göndermiş olduğu adamı Aksak Temir'in çadırına gelip girdi. Gördü ki; Aksak Temir sarı hastalığı ile halsiz olup yatar. Aksak Temir söyledi. Ay elçi! Benim halim zordur, perişandır dedi. Ondan sonra gönderilen kişi Şah Sultan'a gelip söyledi. Hasta olmuştur, bu durum içindedir dedi. Gayet güven verdi ki; merhamet edip gelse; gider idim diye söyler dedi. Şah Sultan onun sözüne inanıp şehrin kapılarını tamamen açtırdı. Kendide askeri ile çıktı, Aksak Temir'e geldi. Görüşüp, konuşurken hastalığından dirilip canlanarak ayağa kalkıp; Şah Sultan'ı tutu öldürdü. Gelip askeri, ordusu ile şehre indiler. Bu hile ile o şehri de aldı. O vilayeti de kendine bağladı. Birkaç yıl orada durdu. Ondan sonra ordusunu hazırlayıp, askeri ile Şımakı şehrine (36r) geldi. Onu da aldı kendine bağladı. Oradan geçip yürüyerek Hacı Tarhan şehrine geldi. Vuruşup, savaşış Hacı Tahran'ı da aldı, kendine bağladı. Orada beş, altı yıl durdu. Ondan sonra yine Bulgar şehrine gelmeye hazırlandı. Çok fazla katırgalar ve gemiler ile Bulgar şehrini almaya gelirken gemiye bindi. bazı; işte bu ordunun adamları, suyun dış yakasından geldiler askerin sayısının hesabını Allaktan başka bilmez idi. İşte onlar böyle büyük gelmekte; fakat o devirde, o zamanda Bulgar şehrindeki han, Abdullah denilen han idi. Abdullah Han'a haber ulaştı ki Aksak Temir gelmektedir. O zaman Abdullah Han asker topladı. Çok asker hazırlayıp, karşısına yürüdü. Sonunda birbiri ile karşılaşıp; Sert bir savaş yaptılar Aksak Temir'in karşısında savaş için hazırlanmadılar, kırıldılar, yenildiler. Gelip Bulgar şehrine girdiler. Ölen öldü, kalan kaldı. Şehre toplandılar. Aksak Temir gelip Bulgar şehrine yedi yıl kuşattı. Tarih O zaman da yedi yüz yılında idi. Zilhicce ayının yirmisinde idi. Bulgar şehrini aldılar, harâp ettiler. Yüzyirmi dört büyük bey var idi. Onların tamamını yendiler, kırdılar. Her birisinin dizilmiş inci tanesi gibi karlılarını, Aksak Temir esir etti. O beyler içinde dört büyük bey var idi. Asil şehsadeler idi. Biri İkbâl Bey, yine biri Kul Ali Bey, (36v) yine birisi Haşı Bey ve yine birisi Mır Kaşı bey derler idi. tamamını mahvettiler, çok insan mahvoldu. Abdullah Hanı da öldürdüler; Ama Abdullah Hanın iki oğlu var idi. Birisi Altın Bey, ikincisinin adı ise Alim Bey denilendi. Düşmanda felaketten kaçıp kalan kişiler Altın Bey ile Alim Bey'i orman dibine alıp sakladılar. Birisi yedi yaşında, birisi dokuz yaşında idiler. Onları iyi besler idiler. Ondan sonra Aksak Temir Bulgar şehrini yıkık kılıp, harâp ettikten sonra, Bulgar şehrine geldi. Ordusu ile Bulgar şehrinin karşısına gelip yer kazıp, hazırlayıp yaktılar. Vuruş, döğüş yapmadılar. O zaman da Bul gar şehrinin hanı, Samet Han denilendi. Savaş zırhı bozkapak denilendi ve yine halkı Baraç denilen halk idi. baraç halkının ilk zamanlardaki önceki yurdu, işte bu Zey buğazında olur idi. Kahramanlarının zamanı idi. Bir BARaç adlı biraz sonra yılan gibi geldi. O şehrin halkına güç, zülüm, eziyet kılmaya başladı. Birbirlerine sokulup, vuruştular. Yenemediler. Sonunda kendileri şehri bırakıp kaçtılar. Bulgar şehrinin yakınına varıp, Bulgar suyunun üstüne; yurt, şehir kurdular. O şehirlere de Bulgar diye ad koydular. O nedenle halkı Baraç diye söyler idiler. Yerleri Baraç idi. O zaman Samet Han söyledi. Ah Ay Baraç halkı! Önce büyük babalarımız Baraç'ın (37r) zararından, hasarından kaçıp; şehirlerini terk edip işte buraya gelip yer, yurt tutmuşlar. Şimdi Baraçtan göçülerek Aksak Temir geldi. Şehrimizin karşısına geldi, ne yaparız dedi. O zaman , o Baraç halkı söylediler. Ay Hanım! Sizler bilirsiniz, güç sizindir. Bizler de ne deseniz gücümüz yoktur dediler. Ama emretsen Aksak Temir'in askeri ile ölüşür, vuruşuruz ya öldürürüz dediler. O zaman Samet han söyledi. Şimdi benim karşımda, bir veli kişi vardır. Ondan sorayım, o ne buyursa onun sözünden çıkmayız dedi. O veli kişiyi aldırıp, getirttiler ve söylediler. Ay bizim büyüğümüz! Şimdi bizler işte bu üstümüze, şehrimize gelen Aksak Temir ile savaş yapalım dedi. Orada o veli söyledi. iyi bakayım diye bir minare başına çıktı ve Aksak Temir'in ordusunu tarafına baktığında gördü ki Hazret-i Hızır 'aleyhisselâm Aksak Temir'in ordusu ile birlikte. Ondan sonra o

minarenden inip Samet Han'ın karşısına geldi ve söyledi. Ay Hanım! Savaşmaya izinyoktur. Hazret-i Hoca Hızır 'aleyhisselâm onun ordusu ile birliktedir. Tanrı Tealâ'nın hükmüne boyun eğmek gerektir. Kapılarını açtır dediğinde o han ve Baraç halkı ağlaştılar ve de söylediler. Ne yapmak gerek? Hak Sübhanehü ve Tealâ'nın hülmüne biyun eğmek gerek diyerek şehrin (37v) bütün kapılarını açtılar. Kahramanları bıraktılar, savaşmadılar. Ondan Hazret-i Mir Temir ordusu ile şehre indi; halkı kırdı, mahvetti. Ama orada Aksak Temir geceleyin kendisini casus yapıp; şeklini, kılığını değiştirip insanların içine girip öğrenmeye, bilmeye yürür idi ve söyler idi. Ay insanlar! Bu haydutluk, bu felaket bizlere kimdendir diye sorar idi. O zaman o oturanlar şöyle söyleyecek olsalar: Bizi Aksak Temir vahvetti, onu kötülüğünden mahvolduk, gittik diyen kişileri, ertesi gün bütün soyu, akrabası ile yok eder, mahveder idi. Her kim günahını kendinden bilip söyler olsa; bu felaket kendi kötülüğümüzden bize geldi diye; onu soyu ile öldürmeden talan etmeden gönderir idi bir söz: gecelerden bir gece Hazret-i Aksak Temir casus olup Baraç halkının arasına girdi ve söyledi: Ay Baraç! bu bela sizlere nereden geldi? Orada onlar söylediler. kimden geldiğini bilmezsiniz? O katil, cani Aksak Temir geldi bizi mahvetti dediler. Orada o gece, o vakit içinde; orada bir büyük beyin akıllı, dul kalmış karısı var idi. O söyledi. Ay yiğitler! Bu işleri, felaketleri kendi günahımızın kötülüğünden bilelim. Yoksa o Aksak Temir bize ne yapar idi, Tanrı'nın hükmü olmasa idi dedi. O kadının kocası Çadaş Bey denilen idi. O Aksak Temir gelmeden önce ölmüş idi. O (39r) Çadaş Bey'in iki oğlu var idi. Birisi İnsan, ikincisi İhsan denildi. O gecenin ertesi günü Aksak Temir o kadını oğlanları ile karşısına aldırdı. Bunlar ne iş için aldırıldıklarını bilmeden bizleri öldürtür diye ağlaşıp geldiler. O zaman Aksak Temir o dul kadına söyledi. Sen günahını kendinden bilirsin. Her iş bizim kendi kötülüğümüzden diye söylersin. Şimdi bu günden sonra seni; bütün oğlun, kızın, kardeşlerin ile bağışladı. Her nereyi sevseniz o tarafa gideceksiniz dedi, kendi de bütün askerini haber gönderdi. Bu insanlara dokunmasınlar, malını talan etmesinler, çalmasınlar, hiçbir şeye zarar vermesinler diye. O felaketi, günahı kendinden bilmiş oldukları için bütün oğlu, kızı, kardeşleri ile bağışlayıp gönderdi. Ondan sonra o İnsan ve İhsan beylerin ikisi birleşip göçmeye niyet ettiler. İnsan Bey söyledi. Ay annem! Ben büyük İdil'in üç tarafına dağ yerine giderim. Orada yer, yurt tutarım. Onun için ki o yer her yerden sağlam yerdir dedi. Anneside onun sözünü benimseyip, kabul etti. Ama küçük erkek kardeşi İhsan Bey'i o tarafa varmaya yanaşmadı. Babalarının eski yurdu Zey'e giderim, orada yer, yurt tutarım dedi. İnsan Bey, ben o yere gelemem diye ayrıldı. Dağ tarafına gitti. Annesi de onun ile birlikte gitti. Oraya varıp Gübne denilen suyun boyunda yer tuttu. Damgaları kuşa zincir vuranları Baraç'tır. (39v) Şimdi sözü baştan söyleyelim. O Hazre-i Aksak Temir, Bulgar harâp etikten sonra, Moskova tarafına gitti. Orada askeri ile varıp Uladimür(Viladimir) denilen gavur kalesine ulaştı. Savaş yapmaya niyet kıldı. Gâvûr da askerini o kalesine topladı. Hazret-i Aksak Temir'in varmış olduğu o zamanda kâfir Urus(Rus) gâvurunun hanı Mihayla adında idi. Hazret-i Mir Temir'in şehirler alıp harâp ettigi haberleri o gâvura da ulaşmıştı. Çok büyük korkuda idi. Hazret-i Mir Temir gâvurun sınır kalesi Uladimür'e yetmişmişti: Hazret-i Hoca Hızır 'aleyhisselâm gelip Aksak Temir'e söyledi. Bu kâfir ile vuruşmaya; verilen zaman va'de yetmeyecektir diye haber verdi. Ama bu kâfire kerâmetini, ihsanını göster dediğinde Aksak Temir o zaman ayağa kalkıp üç taş ile kâfirler tarafına attı. Hak Tealâ'nın kudreti ile o taşlanan taş varıp kâfirin taş manastırı yakarak geçip, bir toprak yere varıp düştü taşın düştüğü yer su oldu ondan sonra kâfirlerin korku ve heyecandan ağız tutuldu. Korkudan vücutlarında kan kalmadı. Ondan sonra Hazret-i Mir Temir savaşmadı. Va'de yetmediği için askeri ile geri döndüler. Geri dönüp Buhara şehrine gitmeye yöneldiler. Gelip yürürken kayalık yerlerinde Ahmet Samet denilen göçebe iki hana haber ulaştı. Aksak Temir gelmektedir diye. Kısrak hazırlayıp, halkını toplayıp hangi tarafa göçelim diye ortaklık yaptı, sordu. Orada o halk ikiyüzlülük yapıp bir çok atını övdü, bir çok köpeğini övdü, bir çok alması olduğu kadını (40r) övdü. Pişen et yemek yapıldı; ortak bulmadı. Halk oğlu dağıldı. Kinçe denilen fazlaca ağlayıp söyledi. Ay hainler, kaltaklar! Belki insan oldukça kendi soyu bir kırk kişi olsaydı; mutlaka bir iş yapardık. Ay hainler, kaltaklar! Bu nei ştir? Akıllılar bilirler, akılsızlar gülerler. Birleşmek için toplandılar. Kaltak bu ne iş? Birçok atını över, birçok köpeğini över, birçok kadını över; ortaklık olmaz. Halk oğlu dağılır, yemeğini yer kaçar, gider. Mutlaka bizim mahvolmamıza sebeptir. Bize felaket yakındır diye ağlar idi. O zaman Kinçe denilen kimse söyler. Ay arkadaşlar! Halk oğlu eğer buradan göçesiniz. Burada kalsanız Koy suyunun başında Ulu Oba'da birleşin. Biz o tarafa göçelim diye söyler idi. O zaman birçok atının beyaz köpüğünü geçip, çaba gösterip, heyecanlanıp, bağırarak seslenin dedi. Hay hanım! Düşman yetiştirdi. Aksak Temir buraya gelip yürür diye haber saldı, han önce kendisini göçer olduğunda; Yassı Kamış'ta otururum diye halka haber saldı, han göçtü, kaçtı. Han ile halk da kaçtı. Bir söz: Kaçıp vardıklarında bir yaşlı kadının semeri, terkisi döndü. Ardından bakınca yaşlı kadının başlığı düştü. Orada bir avlık taya binen oğlan gelip durur idi. Kuşağında, kemerinde ipi, eyerinde derisi var idi. Bu yaşlı kadının başlığını alıp vereyim deyince eyeri kaydı, tay korktu, at ürktü diğer taya vurdu, diğer ata çarptı. Diğer bilmeyenler, düşman yetiştirdi diye halk oğlu ürktü yaralandılar (40v) Tekme tarafına yöneldiler. Orada Aksak Temir'in askeri yetişip hanı, halkı tuttu; kuşattı, sabit tuttu. Ölen öldü, kaçan kaçtı. O zaman Aksak Temir'in kendisi de vilayetine yetişip, hanı kendi önüne aldırdı ve söyledi. Ay Amet Samet, kendini cehennem ateşinden kurtarıp başınızı kılıçtan aman kılızın, Müslüman olunuz diye nasihat verdi. Onlar da rica ettiler. Ay Aksak Temir! Eğer biz Müslüman olsak, bize halkımızı verir misin? dediler. O zaman Aksak Temir söyledi. Eğer gerçek Müslüman olsanız; lâ-ilâhe illa'llah Muhammed resûlullâh (Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun resûl ve elçisidir) diye iman getirseniz, Tanrı Tealâ'yı kabul edip, peygamberleri hak bilip bir günde beş vakit namaz kılıp bir yılda otuz gün oruç tutup, cenabetten dolayı gûsul abdesti alıp; malınızdan zekat verip, eğer gücünüz yetse Ka'be'ye varıp tavaf kılsanız; şeytani taşılayıp gerçek Müslüman olsanız, kendinize de, halkınıza da dokunmam diye söylediğinde; onların tamamı Müslüman oldular. Hazret-i Aksak Temir onları İslam dinini öğretti. Bir iki yıl o göçebe halk (40v) arasında durdu. Müslümanlık dinin hepsini bildirdi. Ondan sonra kendi de diğer askeri ile vedalaşıp, esenleşip oradan gittiler. Bunlar Müslüman olup burada kaldılar. Her yıl bir yere göçer idiler. Bir sözi o Hazret-i Aksak Temir oradan ilerleyip yürüyerek Buhara şehrine geldi. Onu da aldı. Taşkent'i ve Yarkent'i de aldı. O vilayetleri kendine bağladı. Ondan sonra Semerkant şehrine vardılar. Onu da aldı. Ama kendisinin ömrünün sonu orada oldu. Hak Tealâ'nın hükmü yetişip, Hazret-i Aksak Temir işte bu (41r) fani dünyadan göçtü, öldü. Rahmetu'llahi 'aleyhi rahmeti vasi'ati kalu innâ'llillahi ve innâ 'ileyhi racu'un. Ondan sonra Aksak Temir'in mezarı üstüne taş yapı konurdular. Başındaki cüppesini; altından, gümüşten yaptılar. Kıyamet geçene dek onun destanı halk arasında söylene kalsın. Halk ondan ibret alsın diye işte bu destanı yazdık. Umudumuz odur ki okuyucu, dinleyici du'a edip fatiha ile ansınlar. Fani dünyaya gururla meşgul olup Hak Sübhanehü ve Tealâ'nın emrinden yüz çevirip mahrum, şaşırılmış olmayınız. Katılık, sertlik zarardır. Büyüklük

horluktur. İnşa'llahu Te'alâ tüm Müslümanlar'a yardım edip; yoldaş olup peygamberimiz Muhammed Mustafa Salla'llahü 'aleyhi ve sellem'in şefa'atinden (af için, bağış için aracılığından nasip) kıl hepimizi. **(41v)** Muhammet'e Mekke şehrinde peygamberlik geldikten sonra on iki yıl durup Medine'ye hicret (göç) ermiştir ve Medine'de de on üç yıl 'ömr geçirip vefat etmiştir. **(42r)** Cenibek Han'ın zamanında isa'nın oğlu Amet'in destanının beyanında bir bölüm: Günlerden bir gün hazret-i Cenibek Han kuş sürüsüne av avlamaya çıktı. Cenibek Han'ın eşi Taydıvlı Hânışımızın ayı, günü yetişmişti, yaklaşmıştı. Han söyledi. Ay hânış,hatun! Ben avdan geri dönüp gelmeden; oğlan da doğsa, eğer kız oğlan olsa öldür. Eğer erkek oğlan olsa bulunduğun yerden seni seven kişiyi sevinç dilemeye gönder dedi. Eğer kız oğlan doğurup öldürmesen; ben seni öldürürüm dedi. Han ava gittikten sonra Taydıvlı hatun'nun gözü parladı. Tanrı Tealâ'nın fermanı ile bir kız oğlan doğdu. Kızı öldürmedi. Büyük oğlu Berdibeg'e gönderdi. Büyük oğlu Berdibeg kızı besledi, büyüttü. Ondan sonra hanın kendisine adam göndermedi. Hana karşı adam varmadı Cenibek Han kız doğduğunu anladı. Gelip saraya indi, sordu. Ay bakıcılar! Öldürdü mü diye. Bilenler söylediler. Öldürmemiş olacak dedi. Han saraya geldi. Taydıvlı Hânış karşı çıktı. Han da ile attı, vücuduna değdi. Han inanmadı Hânış, dokuz sultanın annesi idi. Oğlanların öfkesi gelip, babalarına söz söylediler. Oğul gerek olsa dokuz oğlan var. Bir de kızı sen ne kadar çok görürsün dediler **(42v)** ondan sonra han öfkelenip kızı öldürmeye adam gönderdi. Taydıvlı'nın iki yetişkin adı var idi. Birinin adı Aşkıcı denilen, birisinin adı Tobukçak denilendi. Bu iki atını hazırlayıp kızı kaçırın diye adam gönderdi. Berdibeg'e haber ulaştı. Kızı alıp kaçtı. Bir yere varıp mekan tuttu. Cenibek Han'ın bu işine halkın gönlü kötü oldu. Oğlanlarını kovmaya başladı diye söyler idiler. Han halkının gönlünün kötü olduğunu bilip, bir gün söyledi ki: Kim benim oğlumu getirirse, kızımı ona veririm dedi. O zaman İsa'nın oğlu Amet söyledi: Ay hanım! Lütf bahsetmiş olsan, ben getiririm dedi. Han söyledi. İyi öyle **(43r)** ile o gelir. Sen onun ile ip yumağı oynamış olup; parmağımı bağlayacaksın ve zinciri vuracaksın dedi. Ben şuraya gelip öldüreyim dedi, akşam oldu. Berdibeg geldi. Bir saat olur idi; zinciri vurdu. Amet Bey'in bir kulu var idi. o kuluna kılıç verdi. Berdibeg'i sen kılıç ile vur; ama kılıcın yüzü, önu ile vurma dedi. Kulu yürüyüp gitti. Berdibeg'i kılıcın sırtı, arkası ile vurdu. Berdibeg öfkelenip hay bu nasıl iştir deyince; ondan sonra Amet'in kendi yürüyüp vardı. Kulunun elinden kılıcı çekip aldı, kulunu öldürdü. Ondan sonra gelip karısını da öldürdü, o yaşlı kadını da öldürdü. **(43v)** Ondan sonra Sultan Berdibeg'e söyledi. Almış olduğun kadına böyle bir işi yaptı, başkaları ne yapmaz dedi. Gel, hana geri dönelim dedi. O zamana o Berdibeg'e söyledi. İyi öyle olsun dedi. Geri döndüler. Amet ile Berdibeg'in kendileri ileri geldiler. Han karşılarına çıktı. Mingal Bey'in evine ulaştılar, şarap içtiler. Han sarhoş olup yattı. Mingal Bey'in Demir adlı bir adlı var idi. Hiç kimsenin görmüşlüğü yok idi. Han yalnız yatıyordu. Mingal'ın oğlu Temir geldi. Güzel kişi idi. İçinden, gönlünden söyledi. Benim kızıma değer, layık ermiş dedi. O oğul ayağa kalkıp hürmet etti. Amet ayağa kalktı, söyledi. Yakışır mı beyler, yakışır mı? Bunca devlet var olsa;Arap yetişmenin,beslemenin ayağına ipek ulaşır mı?Demir eğentaş atan İsa'nın oğlu Ahmet'in varlığında, Mingal'ın oğlu Temir'e kızını vermek yakışır mı, uygun mu? dedi. Kırk hizmetçiyi seçip Kırım'a gitti. Kırım'dan kul istedi, diledi. Kırım Müslüman'a asker vermedi. Hünkâr'a vardı. O da göndermedi. Ondan sonra Kızıl başa (İran'a) gitti, vardı. Kızıl baş Kırım'dan korkup oda vermedi. Geri dönüp vilayet içine casus gönderdi. Han ava çıktığında kızını alıp kaçtı. **(43v)** Züye Dağı'na varıp, İdil boğazında durdu. Şimdi ona Kız Dağı derler. Han avdan dönüp geldi. Amet'in kızını alıp kaçtığını öğrendi. Nereye gideceğini bilmedi. İki yıldan sonra haberi geldi. Kız hamile imiş; ayı günü olmuş. Durumu varan, giden kişi alır idi dedi ise; han askeri gönderdi. Üç yüz kişi ile Alaçın Alav'ı yüzbaşı edip gönderdi. Yaz günü idi. Amet büyük dağın başında oturup durur idi. Kız onu uzaktan bakıp gördü. Birkaç kişi gelip yürür. Yedi atlı insandı. Arkasında bilmediğin kadar ok torbası, bilmediğim kişiler vardır dedi. Bir zaman olmuş idi. Amet'in kendi de gördü. Alaçın Alav'dır, handan gelip duran düşman imiş dedi. O zaman da oğlan doğmuş idi. Beşiği ile alıp gitmediler. Bir ağaç budağına oturtup gittiler. Koyunun kuyruğunun yağını oğlanın ağzına tutturdu. Tanrı'ya teslip edip **(44r)** Vuruşmak için karşı karşıya geldiler. Alaçın Alav avlayıp gelip yetişti. Atı attı, eğerini arka semerini vurdu. Amet söyledi. Ant, Şart eden dost idin, cana kast oldun. Atan öyle atmaz, böyle atar diye Arap atının tarafına attı, yatıp kaldı. Yine diğer Arap atına binip geldi ve attı. Atın yelesini yanına alıp düştü. Amet bile Arap atın tarafına attı, yine yaptı kaldı. Alaçın Alav Bir bezaz ata binip yetişti. Ok torbasındaki okunu keserek attı. Amet baktı, ya dahası varmış; gelip atının omurgasını keserek attı, at yıkıldı. Alaçın Alav atın üstüne düştü. Amet kılıcını dışarıya çekip üstüne geldi. Alaçın Alav söyledi. Amet Dost! Bir kaşık kanımı diliyorum, yeminimi yazmıştım. Kendime geldi dedi. Amet söyledi. Ne görsen onu söyleyeceksin dedi. İdil başına çıktı. İdil'in başında yer, yurt tuttular. Cenibek Han öldükten sonra Berdibeg'e gelip eklediler. Hanım yarım yurduna hükmetti, ona hâkim oldu. O zaman Aç Tarhan'da Temir Kutlu Han var idi. Oğlu, kızı yok idi. O zaman da Aç Tarhan'da direk, kiriş boşaltmaya giden kişiler, o oğlanı Bularak alıp geldiler. Altın beşikli kişi, yürekli, asil kişinin çocuğu olduğunu bilip sultana alıp geldiler. Sultan alıp besledi, büyüttü oğlan erkeklığe eriştilen sonra, Aç Tarhan içinde haydut olmaya başladı. İnsanlar bu oğlana kızıp sevmez oldular. Halk oğlu toplanıp gelip hana söylediler. Ay Hanım! Bizi sevsen bizi tut, onu sevsen onu tut dediler. Han söyledi. Bu tek bir oğlan ne olur? Bana halkım gereklidir dedi. O oğlanı salda alıp getirdikleri için (adını Salcı koymuş atamış) idi.Yine günlerden bir gün Saçlı orduya vardı. İçkili yemekli yerde **(44v)** oyunlar öğrendi. Kopuz, tabura gibi oyunlar öğrendi. Her kim ile söze girişip konuşur olsa; babasız, anasız diye söyler olsalar, o konuşur idi. Aksaray'da taşçıyım, Ak İdil'de Salcıyım, Aç Tarhan'da bayrakçıyım. babamı sorsanız bilgisiz, annemi sorsanız nikahsız. Kendim ise seçkin doğduktan sonra aslımı sorup ne yaparsınız der idi. Şimdi Salcı, Cenibek Han'ın kızından doğan oğuldur. Hanlara düşman oldular. İsa'nın oğlu Amet'in oğludur. Vallâhü (Allah'a yemin olsun ki; her şeyi en iyi bilen odur). **(45r)** İdige Bey'in destanının beyânından bir bölüm. Razıy'allâhi 'aleyhi ve 'alâ alihi ve ashâbihi(Allah onların hepsinden razı olsun. Allah'ın rızası onların üzerine, yüce âlilerinin ve ashabının üzerine olsun). İcma'in ba'da verâretü'l-müşâretve ba'da anvaru'l-mu'ârif vesusan 'alil'imam (Allah onların cemisinden(hepsinden) sonra işaret eden yol gösteren müşterilerden ve bundan sonra alimlerin nurdan hususıyla imamlardan razı olsun). Hazret-i Emirü'l-müminin ve imamü'l-müslimin Ebu Bekr as-sadık as-sadak azzı (Müminlerin emri ve Müslümanları imamı olan Hz. Ebubekir doğruların en doğrulayıcısıdır.) huv hâlife-i rusûlu 'llâh sellam fi külnâib-i en şeceret evvel babası emirü'l-müminin (o, Resulullah Sellallahu aleyhi vesellemin ve bütün emirlerin yardımcısıdır evvel bütün soyların babası ve müminlerin emiridir). Ebu Bekr as-sadık râziya'llâhi 'aleyhinin dört oğlu var idi. İkisinden küçük ve birisinden büyük olanın adı Muhammed. Şâm şehrinde padişah idi.Onun oğlu Sulaan Ka'b idi. O da Şâm'da padişah oldu. Onun oğlu Sultan Hermez idi, o Mısır'da padişah oldu. Onun oğlu Sultan Hâlit idi, o Mısır'da padişah oldu. Onun oğlu Sultan Velid idi, o da

Mısır'da padişah oldu. Onun oğlu Sultan Kayda idi, o da Mısır'da padişah oldu. **(45r)** Onun oğlu Sultan Mevlid idi, o da Mısır'da padişah oldu. Onun oğlu Sultan Ebulgas idi, o Antakya'da padişah oldu. Onun oğlu Sultan Selim idi, o da Antakya'da padişah oldu. Onun oğlu Sultan Sadak idi, o da Antakya'da padişah oldu. Onun oğlu Ebu'lhak idi, o Medâyin'de padişah oldu. Onun oğlu Sultan Osman idi, o da Medâyin'de padişah oldu. Onun oğlu Sultan Celâleddin idi, o Kostantini'ye padişah oldu. Onun, iki oğlu var idi. Birisini adı Edhem be birisinin adı Baba Türkeş idi. Baba Türkeş Ka'be'de padişah oldu. Baba Türkeş 'in oğlu Terme adında idi. Bu Terme, İdil Çayık'da oturdu. Onun oğlu Kazıcı adında idi, o da İdil Çayık'da oturdu. Onun oğlu İslâm Kıya, o **(45v)** da İdil Çayık'ta oturdu. Onun Oğlu Kadir Kıya, o da İdil Çayık'da oturdu. Onun oğlu Kutlu Kıya, o da Kum Ken'de oturdu. Onun oğlu İdige Bey, rahmetu'llahi 'aleyhim ecma'in (Allah'ın rahmeti hepimizin üzerimize olsun).Kutlu Kıya'nı Urus hanı şehit etmiştir. Ama Baba Tükles'in dört oğlu var idi. Biri Ka'be de padişah oldu ve biri Ka'be'nin sağ yanında yatıyor ve biri Ürgenç'te yatıyor ve Kırım'da yatıyor. Üç Ötlük'te Baba Tükles'in bir rivayetini bilen üç oğlu var idi. Birinin adı Abbas idi. Ka'be'nin sağ yanında yatıyor. Birinin adı Abdurrahman Hoca'dır. O da Ka'be'de yatıyor ve birinin adı Terme'dir, oda İdil Çayık'da aldı. Peygamber salla'lahu 'aleyhi ve sellem'in mübarek kabirlerinden Seyyid Nakıba'ya ses vermiştir. İkinci 'Alim Murtaza Seyyid'tir. Üçüncü aziz keramet Baba Tükles Ata'dır. Özbek Han Müslümanlar arasında Örek Çoran'ın Ka'be-i Şerifliğe göndermiştir. Orada bu üçünü alıp gelerek Müslüman yapmıştır. Vallâhü a'lem. Ama İdige Bey, Toktamış Han'ın ulusunu tanıdı, bildi. İdige Bey'in oğlu Nurazin Mirza'dır mve çocuğunun ulusunu tanımıştır, bilmiştir. **(46r)** Mecâlis ve'l mekân(meclisler ve mekânlar) beyanından bir bölüm. Şimdi bilesiniz ki yurtlardan Buhara, Bulgar Han'ın yurdudur. Tura, Urus Han'ın yurdudur. Çermişen, Ömer Hoca Han'ın yurdudur. Üy Üzen, Toktamış Han'ın yurdudur. Cim Cayık arası, Cenibek Han'ın yurdudur. Ak İdil Boğazı, Kara Han ile Boğra Han'ın yurdudur. Ak Tübe, Baçman Han'ın yurdudur. Yöçi denilen, onun küçük erkek kardeşi olur idi. Meskev, Çagan Han'ın yurdudur. Tıvtı Boğazı'ndan aşağı Almalı Ata'ya kadar idi. İşte bu Ufa Boğazı, Tire Han'ın yurdudur. Ondan sonra yine. Tura Dağı'nın üstünde Ulu oba vardır. Tire Han'ın sarayının yeri işte orasıdır. Serâyçık, Çalpak Han'ın yurdudur. İncir, Hekim Han'ın yurdudur. Hekim Han 'ı yer, toprak yuttu. Üç yıl kadar sesi gelerek yattı. Ondan sonra gelmedi. Açarhan, Temir Kutlu Han 'ın yurdudur. Kili budur, Berke Han'ın yurdudur. Kazan, Şagalı Han'ın yurdudur. Zey Boğazı, Bulgar Han'ın yurdudur. Vallâhü a'lem(Allah'a yemin olsun ki; her şeyi en iyi bilen odur). **(46v)** destanın beyanında tarih yedi yüzde idi. Aksak Temir Bulgar şehrini Abdullah Han'dan aldı. Abdullah Han'ın iki oğlu var idi. Biri Altun Bey, Biri Alim Bey'dir. O, haydutluktan sonra gelip Kazan deryası üstünde kale yaptılar, şehir kurdular. O halk, yüz on dört yıl orada durdu. Sonunda o yeri beğenmediler. Oradan göçtüler. Kazan suyunun boğazında şehir kurdular. Yüz elli sekiz yıl orada oldular. Müslüman hanın nesli, soyu orada kesildi. Kazan şehrinde han yok oldu ise, o zamanda kâfir Urus'un elinde Şıgalı Han tutsak idi. Müslümanlar gidip onu getirdiler. Kazan şehrinde Hanlığın başına getirdiler. O Kazan'da otuz üç yıl hanlık sürdürdü. Ondan sonra kâfir Urus hazırlanıpaskeri ile Kazan şehrini almaya geldi. Kaltalı Çoban idi, yedi yıl boyunca vuruş, yokuş yaptı, savaştı. Müslümanları alamadı. Yine Kazan şehrini almadan önce Züye suyunun boğazında kâfir Urus kale kurdu. her şeyinin, malını, silahını, yiyeceğini oraya loydu. Ondan (sonra Şıgalı Han gidip Urus'a casusluk yapıp, Urus Han ile Müslümanlar'dan barutunu bildirmeden, haber vermedeb toplayıp; barutlara su koydurdu. Kazan şehrini Urus'a verdi. Müslümanların bu **(47r)** işten haberleri yok idi. Çok insan mahvoldu, yok oldu. Yine o bozgunda sonra Urus Hanı Kazan'a hükmetti. O zamanda tarih dokuz yüz altmış birde idi. Kazan vilayetini kâfir Urus pazar günü aldı. Burç, akrebin ikinci günü idi. Şıçan yılında idi. Şimdi Kazan şehrinde yurda hâkim olan hanların adları bunlardır: Önce Abdullah Han'ın oğlu Altun Bey . Ondan sonra Mahmud Han, ondan sonra Memtek Han, ondan sonra Halil Han, ondan sonra İbrahim Han , ondan sonra İlham Han, ondan sonra Muhammed Emin Han, ondan sonra Mamuk Han, ondan sonra Abdüllatif Han, ondan sonra Sahib Keray Han, ondan sonra Safa Keray Han, ondan sonra Ali Han, ondan sonra Öteş Han, ondan sonra Yedigâr Han. Ama Yedigâr Han zamanında dokuz yüz elli yedide; güneş tutuldu. Ondan sonra Şagalı Han, ondan sonra kâfir Urus aldı. Ondan sonra tarih bin onda idi. Büyük açlık oldu. Ondan sonra tarih bin on yedide idi. Kinez Mıtri düşman oldu. Tavuk yılı idi. Ondan sonra tarih bin yirmi dördte idi. Çanalı düşman oldu. Tavşan yılı idi. Ondan sonra tarih bin elli de idi. Kuvvetli, güçlü ordusu oldu. Yılan yılı idi. Ondan sonra tarih bin elli üçte idi. Kinez Miheyâl han oldu. Koyun yılı idi. Ondan sonra tarih bin altmış beşte idi. Salgın hastalık oldu. At **(47v)** yılı idi. Ondan sonra tarih bin yetmiş birde idi. Urus ile Başkurt düşman oldu. Pars yılı idi. Ondan sonra tarih bin yetmiş dokuzda idi. Kazak Urus ile düşman oldu. İt(köpek) yılı idi. Ondan sonra tarih bin seksen dokuzda, gökyüzünde bir parlak büyük yıldız ortaya çıktı. Günden güne parlaklığı arttı. Tam tamına kırk gün, kırk gece durdu. Gün doğusu tarafından doğup, gün batısı tarafına gider idi. Türlü renkli yıldız idi. Mavili, yeşilli, kırmızılı idi. Gören insanlar şaşırıp kalıp; bu ne türlü bir izdir diye ağlaşıp idiler. Bütün dünya halkı; büyük-küçük, kâfir-mü'min, bu yıldızı açıkça gördüler. Maymun yılı idi. Ondan sonra kâfir Urus ülkesinde türlü fitneler, karışıklıklar ve farklı kavgalar meydana gelmeye başladı. Yani kâfir Urus bütün beyleri toplayıp ortaklık edip; nöbetler, karakollar koyup, kendinin elinin altındaki Müslümanları vaftiz etmek niyetine girdiler. Birçok Müslüman, şerefli, soylu, asil İslâm dininden ayırıp; dinden çıkardılar. Büyük karışıklıklar olmaya başladı. Çok yerlerde vuruş, tokuşlar; savaşlar da oldu. Sonunda Hak Sübhânehü ve Tealâ'nın gücü, kudreti ve rahmeti ile o kötü ortaklık yapan kâfirlerin kendilerini helâk etti. Kendi aralarında kargaşa salıp kâfir Urus bir birini Meskev (Moskova) şehrinde mahvettiler, birbirlerine karşı oldular, kavga ettiler. O kötü birleşmeyi yapan fidor adlı han idi. Hak Tea'lâ onu genç yaşında helâk etti. Ondan sonra tarih bin doksan **(48r)** Bir de idi. Kâfir Urus tahtında iki han hanlığa oturdu. Ağabeyi kardeşi, ikisi bir dönemde, bir zamanda tahta geçip, ülke hükmettilerit yılı idi. Birisinin adı İvan ve yine ikincisinin adı Pitr idi. İkisi de Aleksey Han'ın oğlanları idi. Ondan sonra yine tarih bin doksan birde idi. Şu iki hanlığa oturdıklarında, it yılında idi. Başkurt halkının arasında bir Müslüman kerâmeti ile ortaya çıktı. Halkı dine çağırır idi.Evliyâlâr kerâmetide kendinde var idi. O hanı Seyit Cafer Han diye çağırır idiler. Sonunda gidip halk oğlu Başkurt halkı, o hanı hana saymayarak dışladılar. Onun emirlerince yürümediler.(sözünü dinlemediler.) Kâfir Urus'a casusluk edip, kâfiri sevip, kâfir Urus'a geri dönüp geldiler. Sonunda Hâk Subhânehü ve Te'alânın gazabının kahır, hükmü ile kâfir Urus'un elinde bağlı kalıp aciz oldular, mahvoldular. Casusların, gammazların işi işte böyledir. Onda sonra tarih bin yüz altıda idi. kâfir Urus, Azavi aldı. Onsekiz yıldan sonra geri döne döne Müslümanlar geri aldılar. Ondan sonra tarih bin yüz on dokuzda idi. Başkurt düşman oldu. Çıdur Aristav denilen Urus kâfir başladı, öncü lider olup yürüdü. Sonunda gidip Başkurt Kazan halkı arasına geldi.

Halkı kendine bağladı. Çok illerin manastırlarını yaktırdı. Birçok kâfir karılarını, kızlarını esir ettiler. Kazan halkı Başkurt ile Kazandan kaçtı.

Kaynaklar

- Ahmet bin Hemdem, **Nevadır-ı Süheylî**, (Haz.) Şemsettin Kutlu, İstanbul 1973.
- ALPTEKİN Ali Berat, **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Ankara 1997.
- ALTINKAYNAK Erdoğan, “Kırım Karayların Kutsal Mekanı Baltatıymeç Mezarlığı, Ormanı ve Mezarlığa Yapılan Saldırıları”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 208, 2004.
- _____, **Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları**, Hearlem, 2006.
- _____, “Türk Dünyası Mitolojilerinde Yer Altı Dünyası Kartalları”, **Türksoy**, V, Ocak 2002.
- _____, “Yerköy’de Bir Yatur”, **Erciyes**, X, 111, Mart 1987.
- ASLANOĞLU İbrahim, **Pir Sultan Abdallar**, İstanbul 1984.
- BAŞTU Mikail, İbn Şems Tebir, **Şan Kızı Destanı**, [Çeviren: Avidan Aydın], 1991.
- BORATAV Pertev Naili, **Koroğlu Destanı**, İstanbul 1984.
- _____, **Az Gittik Uz Gittik**, İstanbul 1992.
- _____, **Zaman Zaman İçinde**, İstanbul 1992.
- ELİOT T. S., **Edebiyat Üzerine Düşünceler**, Çev: Sevim Kantarcıoğlu, Ankara 1983.
- ERGİN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı- I / Giriş-Metin-Faksimile**, Ankara 1989, s. 77
- ERGUN Pervin, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara 2004.
- FREUD Sigmund, **Dinin Kökenleri (Totem ve Tabu / Musa ve Tektanricilik , Diğer Çalışmalar)**, Ankara 1999.
- GÖKYAY Orhan Şaik, “Hännâme”, **Necati Lugal Armağani**, Ankara 1968.
- GÜNAY Umay, **Elazığ Masalları (İnceleme)**, Erzurum 1975.
- GÜNEY Eflatun Cem, **Masallar**, Ankara 1982.
- GÜVENÇ Bozkurt, **İnsan ve Kültür**, İstanbul 1984.
- HAL’FİN I. I., **Zin ‘Dzingiz-hana i Aksak Timura**, Kazan 1822.
- İNAN Abdülkadir, **Destan-ı nesl-i Çengiz Han Kitabı Hakkında 1, Azerbaycan Yurt Bilgisi**, 9-14, 1934.
- İVANİCS Maria, USMANOV Mirkasım A., **Das Buch der Dschingis – Legende (Defter-i Çingiz-nâme) I**, Szeged 2002.
- KÖKSAL M. Asım, **Peygamberler Tarihi**, Ankara 1992
- _____, **Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi**, (Haz.: Dr. Ali Özek başkanlığında: Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağırıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş. Yeniden gözden geçirip neşre hazırlayan: Abdullah Mübeşşir.) Suudi Arabistan Krallığı Medine-i Münevvere, 1980.
- LEVEND Ağah Sırrı, **Ali Şir Nevaî**, III, Ankara 1967.
- MACKENZIE Donald A., **Çin ve Japon Mitolojisi**, (Çev. Koray Akten), Ankara 1996.
- MAKAS Zeynel Abidin, **Türk Dünyasından Masallar**, İstanbul 2000.
- ONUR M. Naci, **Ak-Şemseddin-zâde Hamdullah Hamdî Yusuf ve Züleyha (İnceleme ve Seçmeler)**, Ankara 1986.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II. Cilt, Ankara 1995.
- _____, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.I, Ankara (1989), s. 465-494.
- PALKANOV Yuri, **Abriadi i ağabeyçai Krımskih Karaimov Türkov**, Bahçesaray 1994
- PROPP Vladimir, **Masalların Yapısı ve İncelenmesi**, (Çev: Hüseyin Gümüş), Ankara 1987
- SEYİDOĞLU Bilge, **Erzurum Halk Masalları Üzerine Araştırmalar**, Ankara 1975.
- _____, **Mitoloji (Metinler - Tahliller)**, Kayseri 1995.
- STEBLEVA İ. V., **Oçerki Turetskoy Mifologii**, Moskova 2002, 52.
- ŞİMŞEK Esmâ, “Türk Folklor ve Halk Edebiyatında Elma”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 105, Aralık 1996.
- _____, **Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması**, Ankara 2001.
- TEZEL Naki, **Türk Masalları 1-2**, Mersin 1992.
- THOMPSON Stith, **Motif Index of Folk Literature**, İndiana 1955.
- TIMURTAŞ Faruk K., **Yunus Emre Divanı**, 1980.
- TOGAN Zeki Velidi, **Das özbegische Epos Channame**, **Central Asiatic Journal I** (1955), 1956
- _____, **Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi)**, II. Baskı, İstanbul 1982.
- _____, **Türk Masalları K.D.** (Yeni Yazıya Aktaran : İbrahim Aslanoğlu) İstanbul 1991.
- UYSAL Ahmed Edip, **Yaşayan Türk Halk Hikâyelerinden Seçmeler**, “Zan Uşakları” Ankara 1989.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”, **Ankara Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XVII, Ankara.
- YARDIMCI Mehmet, **Yaşayan Malatya Masalları**, Malatya 1996.
- Zeynü’-d-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l- Lâtfî’z- Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, Mütercim ve Şârihi Kâmil Miras, I-XII, Ankara 1981